

Ծեփեց

ԹՈՐՈՍ ԼԵԻՈՆԻ

eMatenadaran.

Ծերենց Թորոս Լեւոնի

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=24431086

Թորոս Լեւոնի:

ISBN 9781772467963

Аннотация

Ծերենց թեւի ուշ՝ 56 տարեկանին, 1877ին, լոյս ընծայեց իր առաջին պատմավէպը՝ «Թորոս Լեւոնի»ն, բայց անժամօթ գրչանուն չէր արեւմտահայ իրականութեան մէջ: Աշխարհաբարի որդեգրման ու մշակման նախակարապետներէն եղած էր, աշխոյժ մասնակցութիւն բերած էր հայոց Ազգային Սահմանադրութեան հաստատագրման պայքարին, նաեւ՝ Մկրտիչ Պեշիկթաշլեանի հետ հաշտարար դերակատարութիւն ունեցած էր կաթողիկոսութեան շուրջ ծաւալած Հասունեան եւ հակա-Հասունեան բռուն պայքարներու շրջանին, կաթողիկ արմատականութեան եւ ծայրայեղականութեան (Հասունեանական շարժումին) դէմ դիրքորոշուելով, բայց նաեւ կաթողիկ հայերու դաւանական ազատ ընտրութեան իրատունքը պաշտպանելով: Առաջինը եւ ամենէն հոշակատրը՝ «Թորոս Լեւոնի»ն, որ Բիւզանդիոնի հակահայ խարդաւանքներուն դէմ Կիլիկիոյ հայոց Թորոս իշխանին մղած երկարամեայ պայքարին հերոսապատումն է, 1877ին լոյս տեսաւ եւ արագօրէն լայն ժողովրդականութիւն սպահովեց արդէն 55ամեայ հեղինակին:

Содержание

ԳԼՈՒԽ Ա ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ 1145-ԻՆ	4
ԳԼՈՒԽ Բ ԲՆԱԿԱՐԱՆ ԹԷ ԴԱՐԱՆ	16
ԳԼՈՒԽ Գ ԽՆԱՄԱԿԱԼ ՁԵՌՔԸ	31
ԳԼՈՒԽ Դ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՎԻՃԱԿԸ	43
ԳԼՈՒԽ Ե ԴԻՈՆԻՍ	52
ԳԼՈՒԽ Զ ԱՌԻԻԾԻՆ ԿՈՐԻԻՆԸ ԱՌԻԻԾ Է	66
ԳԼՈՒԽ Է ԱՐԾՐՈՒՆԵԱՅ ՇԱՌԱԻԻՂ ՄԸ	82
Конец ознакомительного фрагмента.	89

Ծերենց Թորոս Լեւոնի

ԳԼՈՒԽ Ա

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ 1145-ԻՆ

Բոլորովին տարբեր քաղաք մ'եր 1142 Քրիստոսի թուականին Կոստանդնուպոլիս քաղաքը, որ, այսօր Ստամբոլ կ'անուանի. ամէն պատմիչք եւ ճանապարհորդք սքանչանալով կը պատմեն անոր հրաշնլիքը, ար թէ Եւրոպիոյ ժողովրդոց եւ թէ Ասիոյ արաբացվոց զարմանքը կը շարժեր: Հիմկու Նուրի Օսմանիէին տեղը՝ համբաւաւոր հռոմէական Ֆորում ըստած կրկէսն էր, ընդարձակ ձուածն տարածութեամբ, փառաւոր կամարակապ դահլիճներէ եւ արձաններէ շրջապատեալ, եւ մտից համար երկու յաղթական կամարքը կը յաջորդէին, 120 ոտք վերամբարձ տորիկէան սիւն մը Փիդիասի ձեռագործ պղնձէ Ապոլոնի արձան մը կը կրէր, որու գլուխը արեւու ճառագայթներ կը ցոլային՝ գաւազան եւ գունդ ի ձեռին: Պուրլէոնեան արքունիքը, որ հազար տարի կայսերաց բնակարանն եղաւ, իր փառաւորութեամբ, ընդարձակութեամբ եւ ամրակառոյց հաստատութեամբ՝ գէր ի վերոյ էր, քան զկապիտոլէոն, քան զպերկամայի արքունիքը, Ադրիանոսի Կ'իզիքի տաճարը,

եգիպտական բուրգերը եւ փարոսը: Երեք գմբէթք անոր գլուխը կը պսակէին եւ պղնձէ ոսկեգօծ երդիկը իտալացի մարմար սիւներ կը վերցնէին. իր ահագին պարտեղները աստիճանաբար Պրոպոնդիտի ծովեզրը կ'իջնէին, հինգ եկեղեցի իր մէջ կը պարփակէր. փոխուցացի կը ճեայ սիւներով կամարակապ եւ ամբար սենեակներն ու սրահները մոզահիկներով, արձաններով, պատկերներով, որ անսնողաց զարմանք կը պատճառէին: Արեւելեան պերճանք եւ արեւմտեան ճաշակ միացեր էին զարդարելու համար աս քաղաքը, օտարականը ապուշ կը մնար, երբ ամէն անկեան գլուխ՝ հոս ոսկեղէն դուռ, հոն մարմարիոնէ մարդկանց եւ կենդանեաց արձաններ, անդին պղնձէ փիղեր կը տեսնէր: Եւ զարման ժամանակ բնութեան գեղեցկութեան չափ չի կար. այդ գեղեցիկ ծովը ցամաք կը շրջապատէր իր հսկայ ծառերով, իր հարուստ բոյսերով, իր համով պտուղներով, իր գեղեցիկ առուակներով, սոխակներու երգերով, եւ Կ'ոստանդնի քաղաքը կանգուն իր բարձր պարիսպներով, որու ամրութիւնն էին երեք հարիւր ութսունվեց աշտարակք, վեհ կ'երէար քան զամեն մայրաքաղաք, դիրքով, օդով եւ իշխանութեամբ. եւ մոռցնել կուտաք Հռոմ, Երուսաղէմ եւ Բաբելոն:

Ժողովուրդը՝ ինչպէս բոլոր մեծ քաղաքներու մէջ՝ ամէն վիճակի մարզիկներով լեցուն, ամէն տեսակ կերպարանքներու եւ հագուստներու զանազանութիւն կ'ընծայէր աշաց. իսկ այն պալատին եւ կրկիսուն շրջակայքը, իշխանաւորաց գահաւորակները, ասպետաք

ձեւերուն խրոխտութիւնը, գինուորաց արհամարհոտ գոռոզութիւնը, հասարակ ժողովրդեան զբաղման երթելեր դիտող աչքերու զբօսանք մ'էր: Բայց այս ժողովրդեան բարոյական եւ ներքին վիճակը արտաքին տեսքին տարբեր կերպով կը պատասխանէր. մէկ մասը քաղքին աղտոտ, գազիր, մշտնջենաւոր մութի դատապարտեալ, վասնզի հարուստները՝ տուներով կը նտղցնէին ճամփաները եւ աղքատներուն խաւար եւ աղտեղութիւն կը թողուին: Նեղ ճամփաներուն մէջ գողերն ու մարդասպանք կը վխտային, եւ ամէն չարագործութիւն կը դիւրանար խաւարին մէջ: Արդարութիւն չի կար ամենեւին եւ ոչ ամօթ, վասնզի անգգամութիւնը օրէնքն երէ չէր պատժուէր եւ ոչ ալ հեղինակը կը նշմարուէր:

Այս վիճակին մէջ անշարժ բան մը թէ կար, որ փոփոխութիւն չէ կրած տարիներէ ի վեր, ծովն էր օճապտոյտ շրջաններով, որ Վոսփորէ ի վար, նոյնպէս անփոփոխ կը տարածուէր իր փայլփլուն եւ գեղեցիկ ալիքներով եւ երկինքը իր անջինջ պայծառութեամբ: Եւ աս ծովուն վրայ, ինչպէս այսօր, նաւերը, նաւակները կը վխտային, նաւաստիներուն աղաղակը, խուժանին շարժմունքն ու ժխորը ամէն բան կը կեն դանարներ, ձայները՝ փոխանակ թրքերեն լինելու՝ յունարէն էր, շարժմունքը աւելի եռանդուն էր եւ ասիական ծանրութեան տիպն քիչ ունէր:

Վեցաթի նաւակ մը Իշխանի կղզիներ են կ'իջնէր ան միջոցին, ճղքեով ջուրը ուժգնութեամբ եւ կը մերձենար

արքունեաց ծովեգրին, որ դէպի Պրոպոնտոս կը խոնարհէր: Պաղատական պաշտօնեայ մը՝ նաւուն մէջ դեկին քով նստած էր, քովը երիտասարդ մը, որ գրեթէ չէր խոսէր, եւ հագի միավանկերով քովը շարունակ խօսող պաշտօնատարին երբեմն կը պատասխանէր. ճերմակ բեհեզեայ նիւթ մը գլուխը փաթթած, լայն եւ բարակ մոխրագոյն վերարկու մը վրան, ասուէ բանուած բաճկոն մը հագի կ'երեւէր, որ իր անդրաւարտեաց վրայ կ'իջնէի, ոտքերը՝ կօշիկներ եւ վրան ամենեւին գէնք չի կար. կը նայէր, կը լսէր, կը տեսնէր, բայց իր սուր եւ խոր ու սեւ աչքերն իր երկայն արտեւանունքն երէն ծածեյալ, երբ դիմացինին երեսը կը նայէին, այն ժամանակ միայն պարզութեան եւ միանտութեան քօղ մը կ'առնուին. եւ իր միտքը բոլորովին հեռու էր:

Կարելի չէր սուր աչքի մը իր կորովի ձեւը չի նկատել, թէպէտ ինք թոյլ եւ անհոգ կերպ մը առնուլ կը ձեւանար. եւ աչքերը, որ մարած էին ընդհանրապէս յանկարծ ի մոռացութեան փայլակներ կ'արձակէին, իր դեռաբոյս ընչացքն եւ գանգուր մօրութը մասամբ իր ծնօտը կը ծածկէին, մագերը գլուխը կը պսակէին. եւ այդ գօրատր ու շղուտ կագնուածքը հագի քսան-քսաներկու տարու գինք կարծել կ'ուտար տեսողաց. միայն երկու հոնից մէջ խորհրդածութեան ուղիղ գիծը կրնար մատնել թէ այս պարզութեան տակ խորին խորհուրդներ կը ծածկուէին:

Նաուակը ծովեգրը գտաւ, եւ պաշտօնատարին գինուորներն ու ծառաները դուրս թափուեցան օգնելու իրենց

տիրոջը, որ իշխանական ծանրութեամբ քայուերն կտոնուր. իսկ մեր երիտասարդը առանց քերանը բանալու, տարեց գրեթէ հիսնամեայ՝ մարդու մը ձեռք տուաւ եւ ելաւ, եւ իբրոյ թէ աչքերը գոց՝ կը հետեւեր պաշտօնատարին, որ երբեմն ետին դառնալով իրեն աչք մը ձգելով պարտէզներու, ծաղիկներու, արուեստական վտակներու, կամուրջներու եւ արձաններու մէջէն կը շարունակէր իր ճամփան մինչեւ հասան փառաւոր դռան մը առջեւ, ուր շքեղագարդ սպասատրաց եւ թիկնապահաց խումբ մը կ'իմացներ ինքնակալին ներկայութիւնը. հոն պաշտօնատարը առաջ անցնելով՝ նուաստ խոնարհութեամբ ողջունելով գոռոզ երիտասարդ մը, որ անձնապահապետի պաշտօնը ունել կ'երեւար, անոր ցոյց տուաւ պատանին եւ կամաց ձայնով մը՝ «Ահա ապստամբ հայուն որդին, զօր ըստ բարձր հրամանի բերի», ըսաւ: Երիտասարդ անձնապահապետը, որ կոմսի տիտղոսն ունէր, ամենայն ամբարհաւածութեամբ «Սպասեցէ՛ք» պատասխանեց եւ գլուխը անդին դարձուց: Իսկ ապստամբին որդին բառի մը, շարժումնքի մը, վատութեան մը, ամբարտաւանութեան մը եւ ոչ փոքրիկ մասնիկը կորսնցուց, իր ծածկեալ աչքերը ամէն բան կը տեսնէին, եւ իր անտարբերութիւնը ամէն բան կը լսէր: Եւ որ զարմանալին է, այդ ամբարհաւած արհամարհանաց, այդ երիտասարդին յունական ահտղոսին ներքեւ հայ մը նշմարելով նաեւ՝ անդրդուելի կերպարանքը հաստատ պահեց: Վասնզի սրտին անթափանց խորերուն մէջ իր արհամարհանքը կայսերական պալատին գմբէթն երէն

ալ աւելի բարձր էին. վասնզի արդէն որոշած էր իր նշանավճիոր՝ – Համբերութիւն անխռով: Ուստի նոյնպէս մարած աչքերու քօղով կը դիտէր այդ թիկնապահաց զինուորական խումբը, որ 3500 հոգի էին ի հայոց մեծամասամբ կազմեալ՝ ոսկի եւ արծաթ գէնքերով պերճացեալ: Ամէն վայրկեան շարունակ կը հասնէին երեսելիք, յարգապատիւք, ամենապայծառք եւ ամենակատարաւք, նաեւ ամենաագնուականք՝ անդամք կայսերական ընտանեաց: Իսկ ծերակուտական ծերոց, հիւպատոսներու, ներքինապետներու, պատրիկներու, սեբաստոսներու, գօրավարներու, կիւրապալատներու, գանձապետներու, մետրապոլիտներու եւ ուրիշ բարձրաստիճան կղերականաց եւ իշխանագուն տիկնանց եւ օրիորդաց անբաւ շարժմունքը, անոնց ճոխ պերճանքն, ուր ոսկեթել կերպասներ, ծիրանիներ, ակունք եւ մարգրիտք աչքերը կը շլացնէին՝ աննկարագրելի էր, ինչպէս իւրաքանչիւր իրարու հանդիպած վայրկենին սիրոյ, բարեկամութեան, քաղաքավարութեան ցոյցերը, որ աստուած միայն գիտէր թէ ինչչափ ատելութիւն, ինչչափ նախանձ, ինչչափ հեռու կը ծածկէին ըստ մեծի մասին: Եւ Ապստամբին որդին այս ամէն կը գիտէր՝ եւ կը խորհրդածէր իր միամիտ կերպարանաց տակ, մինչ մեծ շարժմունք մը բոլոր պալատականք կը դողդէր իմացնելով թէ կայսերական ներքին սենեակները բացուեցան: Նոյն վայրկենին զինուորական հագուստներու պարզութեամբ մարդ մը կորովի եւ քաջակառոյց կազմուածքով, դիտող

աչք մը յանկարծ նետեց մեր պատանուոյն, եւ դէպ իրեն ուղղելով քայլուածքը՝ հեզնող ամբարտաւանութեամբ վերեն վար գննելով «Կերդնում, – ըսաւ, – որ ապատամբ Լեւոնին տղան ես դու»։ Եւ առանց պատասխանին սպասելու՝ «Հայրդ նախ երբեմն Կիլիկիա ճանչցայ, եղբայրդ հոս ճանչցայ», եւ քանի մը ներկայից դառնալով արհամարհանոք մը աւելցուց. «Առիծներն ալ իրենց վիժածը ունին»։ Եւ իր երկայն սուրին շառաչիւնովը հեռացաւ, եւ ամէն սէքնեթեալ պալատականք խորշելով ճամփայ կ'ուտային իրեն, մինչեւ անհետացաւ։

Ծերը, որ իր երիտասարդ տիրող քով կեցէր, յարգանօք եւ արձանի պէս մինչեւ նոյն վայրկեան կենաց նշան ամենեւին չէր տուած, աս վերջի նախատանաց ձայնէն յանկարծ ցնցուելով մը անոր աչքերը դարձուց, որ անշարժ, իբր անզգայ, հանդարտ ձայնով մը «Ի՞նչ է, Բաբկէն», հարցուց։

– Լսեցի՞ր, տէր, աս մարդուն հայիոյութիւնը։

– Լսեցի։

– Գիտե՞ս թէ ով է այն անզգամը։

– Գիտեմ, Անդրոնիկոսն է։

– Ո՛հ, թէ որ ինձի թողուիր...

– Գիտեմ ինչ պիտի գրուցես, գիտեմ թէ ի՞նչ կ'ընէիր, բայց քեզի գրուցէր եմ թէ ես եւ ինձի հետ գտնուողները ոչ կիրք, ոչ բարկութիւն, ոչ զօրութիւն, ոչ ցոյց, ոչ խելք եւ ոչ զգայութիւն պիտի ունենան. ուրեմն պէտք է իմ օրինակիս հետեւիս եւ դու՝ մինչեւ որ ժամանակը գա։ Համբերել եւ լռել, ա՛յս է մեր օրէնքը։

Եւ այս խօսքերը այնպիսի ցուրտ արեամբ եւ

անհոգութեամբ եւ կամաց ձայնով գրուցուեցան, եւ Բաբկէն վայրկենին այնպիսի անհոգ ձեւ մը առաւ, որ ոչ որ կրցաւ նշմարել թէ աս խօսքերը ապագային վրէժխնդրութեան օրէնքը կը պարունակէին:

Եւ ասի արքունի սենեկապետ մը մօտենալով այս մեր խումբին՝ «Հայ Լեւոնի որդին Թորոս ո՞վ է», հարցուց: Երիտասարդը իբր քունէ արթնցած՝ «Ես եմ», պատասխանեց: «Եկ ուրեմն, կայսրը քեզ կուզէ», ըսաւ: Երբ գահույից սենեկին առջեւն հասան, պահապանք ըստ սովորութեան Թորոսի վրայ փնտրեցին, որ զէնք չի գտնուի. արարողապետն իրեն իմացուց թէ ինչ էր երկրպագութեան եւ շարժման ձեւը, եւ իբրեւ թէ կասկածելով լսողին իմացականութեան վրայ կրկնեց ու ներս մտուց:

Արժաթէ պատուանդաններով ոսկեղէն գահույից վրայ նստած էր Մանուէլ Կոմնենոս կայսրը, զօր մեր պատմիչք Կիռ Մանուէլ կ'անուանեն, Կոստանդին Պերպերուժենին որդին էր, որ զլեւոն գերի տարեր էր: Յաղթանդամ եւ կորովի երիտասարդ մ'էր, պսակն ի գլուխ, գաւազան ի ձեռին՝ շրջապատ եալ ինչ որ բնութիւնը եւ մարդկային արհեստներն սքանչելիք կրցեր են ստեղծել, չորս կողմը պար առեալ, մեծամեծաց եւ տիկնանց. «Վե՛ր կաց, որդիդ Լեւոնի, – ըսաւ կայսրը, – արեւ եւ ազատութիւն կը շնորհեմ քեզ, տուն եւ ռոճիկ եւ ամէն պիտոյքդ գանձեն պիտի հոգացուին. ջանայ արժանի լինիլ բարութեանցս, եւ երախտագիտութիւնն լինի քու առաքինութիւնդ»: Եւ դառնալով կղերականաց բազմաթիւ

խումբին, որ բարձրաստիճան պատրիարք, մետրապոլիտք էի եպիսկոպոսք ծանր էի պատկառելի շարուած էին՝ «Իմ կրօնական դիտաւորութիւնքս ալ, սուրբ հարք, ետքը ձեզի կ'իմացնեն էի կը փափագիմ, որ այս ազնուական երիտասարդին հոգեկան դաստիարակութեանն ալ խնամք չի մոռնաք»: Խորին խոնարհութեամբ սուրբ հարք պատասխանեցին, իրենց սայրասուր աչքերը հայ երիտասարդին վրայ նետելով:

Կայսերական ընդունելութիւնը վերջացաւ, էի Թորոս դուրս ելաւ գահույից սենեկէն էի հագիւ թէ քանի մը քայլ հեռացաւ, փոքրահասակ մարդ մը, որ անձին մեծութիւն տալու համար՝ կրցածին չափ կանգուն վիզը կ'երկնցնէր, գուարթ երեսով մը իրեն մօտենալով՝ «Կայսրը ինձի հրամայեց ձեր անձին պիտոյքը խնամոք հոգալ, ուստի հրամայէ, որ երթանք միատեղ ձեր բնակարանը ձեզի ցոյց տալու»: Թորոս անխօս սկսաւ հետեւիլ մարդուն:

Հագիւ թէ քանի մը քայլ մնացեր էր պալատին մեծ դռան, էի ահա պարզ հագուած մարդ մը մօտեցաւ մեր կարճահասակ կոկոզավիզ պաշտօնատարին էի կանաց ձայնով մը սկսաւ խօսիլ, էի քիչ մ'առաջ անցնելով, մեր կարճուկը կանգ առաւ, էի բարձրկէկ ձայնով բայց խոնարհաբար՝ «Խնդրեմ, – ըսաւ, իր բարձր վիզը վար առնելով, – խնդրեմ քիչ մը սա սենեակը մտնենք, որպէսզի իմանամ թէ ի՛նչ է ձեր յանձնարարութիւնը»: Երբ սենեակը մտան մեր չորս անձնաքը, Թորոսին նստարան մը հրամցնելով, որու մօտ արձանի պէս կանդնեցաւ Բաբկէն, իրենք բաւական

հեռացան, ան ստեն պաշտօնատարը ըսաւ շփոթ ձայնով մը:

– Չեմ կրնար հասկնալ թէ իմ պաշտօնս ի՞նչ պիտի լինի ան ստեն:

– Ձեր պաշտօնը պարզ ձեւ մը պիտի ունենայ եւ շատ հանգիստ. ի՞նչ ոռճիկ, ի՞նչ ծախք որ պիտի ընէք կամ պիտի համարուիք ընելու թէ տան վարձու, թէ սննդեան, թէ զգեստի, թէ ծառայի եւ վերջապէս ամէն բանի համար պարզապէս ծոցերնիդ դնելու նեղութիւնը պիտի քաշէք: Ահա այսչափ եւ աս ալ կարծեմ շատ ծանր եւ անտանելի բեռ մը չի կրնար համարուիլ ոիցէ մարդու համար:

– Իսկ իմ պաշտօնս ի՞նչ պիտի ըլլայ:

– Կ'երեւայ, որ չի կրցայ իմացնել, թէպէտ շատ որոշ գրուցել կարծեցի: Փոխանակ այս ազնուական երիտասարդին խնամոց հոգը ունենալու, ծախքերն ընելու, վերջապէս իր մատակարարը լինելու, ամենեւին բան մը պիտի չընէք, երբ կայսերական թոշակներն կ'ելնենք կ'առնէք ծոցերնիդ կը դնէք, ողորմութիւն կ'ընէք, եկեղեցեաց կ'ուտաք, ի՞նչ կ'ուզէք, կ'ընէք:

– Այդ իմացայ, բայց ես ի՞նչ պիտի լինիմ:

– Տէր էք լինիչ ի՞նչ որ կամիք լինել, ինչո՛վ, որ կ'ուզէք ըզբաղիլ:

– Ի՞նչ գրուցեմ թէ որ հարցնեն այս երիտասարդին համար:

– Ես ձեզ կ'ապահովեմ, որ մէկը բան մը պիտի չի հարցնէ եւ դուք ալ ազատ կ'ըլլաք չի պատասխանելու:

– Բայց թէ որ ետքը խնդիր ըլլա...

– Իմ, այսինքն՝ ինձի յանձնողաց կողմանէ, եւ սա հայ երիտասարդին կողմանէ ամենեւին խնդիր մը չի կրնար ծագիլ, միայն քեզի կը մնա խոհեմութեամբ վարուիլ քու հաշիւներուդ մէջ եւ չափազանցութեամբ բան ամենեւին չընել, որպէսզի վերջը խոյզ խնդիր լինելով թէ դու քու վաստակդ չի կորսնցնես եւ թէ՛... վերջապէս դու չի վնասուիս:

– Հիմա հասկցայ, – ըսաւ մեր բարեկամը խորին յարգանօք եւ գուարթութեամբ, – շատ շնորհակալ եմ, որ ինձի այսպէս տիրութիւնը մը կ'ընէք եւ իմ շահերուս այսպէս կը պատասխանէք, սա ձեր բարեկամութեան չեմ գիտեր թէ ի՞նչ տեսակ շնորհակալութիւն ընեմ:

– Միմիայն մէկ կերպով, այսինքն՝ լոտ եւ անշշունջ մնալով, ամենեւին եղածին վրայ ուրիշներու հետ չի խօսելով եւ թէ որ կը ներէք ըսել՝ չի շաղակրատելով. վասնզի տան ատեն կ'իմացուի եւ գանձը ձեզի բան մը գի վճարէր:

– Իրաւունք ունիք. ուրեմն ես երթամ, քանի որ իմ պաշտօնս յայտնի եղաւ:

– Այո՛, բայց միայն սա դոնեն գոնէ մէկտեղ դուրս ելնենք:

– Շատ լաւ, սիրով, – ըսաւ մարդը, եւ քանի մը քայլ առաւ դէպի դուռը, յանկարծ իբրեւ ի քունն արթննալով եւ խելաբերելով դարձաւ ի բարի խրատուին՝ «Բայց դուք ի՞նչ շահ ունիք, – ըսաւ, – այս գործիս այսպէս լինելուն, որ ինձ այսչափ բարութիւն կ'ուզէք ընել, ա՛յդ կ'ուզեմ իմանար:

– Թէ որ դուք այսչափ շատ հետաքրքրութիւն ընել կ'ուզէք եւ ինձի այնպէս բանէր կը հարցնէք, որոց պատասխանը չեմ

գիտէր, ինձի ուրիշ բան չի մնար, այլ միայն քալել երթալ, վասնզի ինչպէս դուք բարձր հրամանաց հնազանդելու պարտաւոր էք, նոյնպէս եւ ես եւ թերեւս ասելի:

Ուստի քիչ մը ատեն կանգ առաւ, եւ դարձեալ մտածն լեն վերջը արթուն պաշտօնատարը հաշիւ մընելով, որ այն մարդուն խօսքին մտիկ ընելն էր իրեն համար շահաւոր՝ «Գոնէ, – ըսաւ, – ինձ իմացուցէք, որ ո՞ր պիտի նստին աս անձինքը, որ երբ ինձ տեղեկութիւն մը հարցնեն, կարենամ պատասխանել:

– Շատ լաւ, – ըսաւ խօսակիցը, – երթանք մէկտեղ:

ԳԼՈՒԽ Բ ԲՆԱԿԱՐԱՆ ԹԷ ԴԱՐԱՆ

Այսպէս երկու յոյն առջեւեն եւ Թորոս ու իր ծառան ետեւնուն անցան արքունի դռնեն, որ ի կրկէս կը հանէր, նոյնպէս կրկին յաղթական կամարներէն, եւ վերջապէս մտան բուն քաղաքը, ուր բարձր երկայն պատեր, մեծամեծ դռներով պալատներ, եւ երեւեյաց տուներ կը նշանակէին, որոց երբեմն կը յաջորդէին փոքր եւ ցած փայտաշէն տներ, եւ ուր տեղ-տեղ ժողովուրդը կը խոնուէր, ինչպէս ամէն մեծ քաղաքներու սովորական է, եւ դարձեալ ամայի փողոցներ, մինչեւ հասան պարզ դռան մը առջեւ, որ բարձր քառակուսի պատի մէջտեղ բացուած էր, եւ երբ դուռը զարնուեցաւ, շուտ մը բացուեցաւ, սովորական պարտէզ մը տեսնուեցաւ քանի մը մեծամեծ ծառերով եւ խիտ առ խիտ վարդենիներով զարդարուած, պարտէզին վերջին ծայրը բնակութեան տունն էր. կրկնայարկ տուն բոլոր պատուհաններն պարտէզի վրայ կը հայէին երեք կողմեն. իսկ ինչ որ ծառայութեան կը վերաբերէր՝ միայարկ պարտէզին դռան քովի պատերուն տակ շինուած էր:

Դուռը բացողը իր հա գուսան երէն յայտնի՝ սովորական մաքուր տունի մը ծառայ էր, եւ երբ աս մեր շորս անձինքը ներս կը մտնէին, տարէց կին մը խոհանոցին դռնեն գլուխը դուրս երկնցնելով կը նայէր բնական հետաքրքրութեամբ մը:

Դռնեն ներս ոտուրնին դրածնուն պէս առաջնորդը դարձաւ ըսաւ կարճուկին.

– Բարեկամ, ահա տունը ճանչեցիք կարծեմ, ունի՞ք ուրիշ փափագ մ'ալ:

– Ո՛չ, այլ...

– Ուրեմն մեր կողմնակի դաշնադրութիւնը կատարեալ է ըսելով այնպիսի ձեւ մ'առաւ, որ կ'իմացնէր դիմացիներին թէ երկայն խօսելու ժամանակ չի կար. ուստի նա ալ հասկնալով, բարեւ մը տուաւ. եւ դուրս ելաւ, թողլով իր երեք ընկերները այդ տան առանձնութեան չորս պատերուն մէջ, որ տաճկի կանանոցի կամ կուսանաց վանքի մը կը նմանէր եթէ իր փոքրիկութիւնը չլինէր: Երբ դուրը գոցուեցաւ, ան ատեն անձանօթը պարզ եւ խորին յարգանօք դարձաւ Թորոսին եւ ձեռք տանը ներքին դուրը ցցնելով՝ «Կ'ուզէ՞ք, իշխան, ձեր բնակարանը տեսնել, – ըսաւ, – եւ ինչ որ պակաս կայ հրամայել ձեր ծառային»: Իսկ նա, որ տարիներէ ի վեր բացի իր Բաբկէնեն ուրիշէ մը այսպիսի վարմունք չէր տեսած, դարձեալ ամենեւին զարմանք ցոյց չի տալով իր անտարբեր կերպովն առաջ անցաւ, գտաւ փոքրիկ սրահ մը, երկու սենեակ երկու կողմը, որոնց մէկը սեղանատուն էր, միւսը՝ հիւր ընդունելու սենեակ, իրենց ամէն կարասիքով. սրահին ծայրը սանդուխ մը, որ վերի յարկը կը տանէր, ուր նոյնպէս երկու սենեակ կար մին անկողնոյ, միւսը՝ աշխատութեան, ուր բացի կարեւոր բազմոցներէ եւ կարասիքներէ, կային մաքուր գէնքեր պատերէն կախուած. անկողնոյ սենեակը ազնուական երիտասարդի մը պէտք

եղած ամէն զգեստեղենք կային, նոյնպէս անկողնոյն պարզ եւ ազնիւ հանդերձանքը կ'իմացնէին թէ արթուն կնոջ մը աչք կամ ձեռք անցէր էին հոնկից. Փոքրիկ բաղանեաց խուց մը՝ անկողնի սենեկէն դռովմը կը գատուէր: Երբ աչս ամէնքը տեսան, առաջնորդը դարձեալ, «Դեռ ի՛նչ բանի որ պէտք ունիք, իշխան, խնդրեմ, հրամայէք», ըսաւ: Իսկ Թորոս առաջին անգամ իր սուր աչքերը ցցնելով դիմացինին, ըսաւ. «Վայրկեան մ'ալ սա սենեակը դառնանք»: Եւ երկրորդ անգամ դիմացի սենեակը մտնելով՝ շիտակ ձեռքը երկնցուց կորածեւ ահագին սուտերին, որ պատեն վար կախուած էր, վար առաւ, կէս մը քաշեց պատեննն, գննեց, եւ ճանչնալով իր հօր՝ Լեւոնին սուրը, եւ դարձեալ իր տեղը զետ եղելով՝ «Բարեկամ, – գրուցեց հատիկ-հատիկ բառերուն վրայ կենաւով, – կը գրուցես անոր, որ աս տունը պատրաստեց, եթէ հրեշտակ է՝ իմ սրտիս կէսն իրն է այս վայրկենես», եւ կեցաւ: Մարդը՝ «Երբ հրաման ընէք հոստեղի սպասատրին՝ պատրաստ եմ միշտ ձեր ծառայութեան», ըսաւ եւ խոնարհ ձեւով ողջունեց ու գնաց:

Ան ատեն Թորոս դառնալով ծառային՝ «Բաբկէն հայրիկ, – ըսաւ, – սա տանը դիրքը տեսա՞ր, ել, քանի որ մութը չէ կոխած, շուրջ պտոյտ մը ըրէ, դիտէ առանց դիտելու, տես առանց նայելու, նայէ սա տանը կոնակը ի՛նչ տեղի կը պատասխանէ, սա պատը ինչի՞ յեցեալ է, տո՞ւն է թէ պարտէզ, տեղեկութիւն մը. մուշանար, որ կերակուր ուտենք»:

Երբ Բաբկէն գնաց, ելաւ Թորոս անշշունջ քննելու

տախտակամած պատերուն շէնքերը, ամեննն փոքրիկ ճեղքը մանր զննութեան նիւթ եղաւ իր արծուի աչքերուն, եւ վերջապէս անկողնոյ սինեկին մէջ կանգնեցաւ հատուածոյ տախտակի մը առջեւ եւ հեզնական ժպիտ մը ծնաւ իր շրթանց վրայ: «Ահա իմ փնտրածս, – կ'ըսէր, – դաւաճան տախտակ, դուն բիզանդացի դուռ մ'ես, բայց ի'նչ կը ծածկես քու կոնակդ, իրաւ սա անկողինը, սա բեհեզեայ վարագոյրները, սա զգեստներուն ծալքերը նաեւ կը գրուցեն թէ հրեշտակի մը թեւերը անցէր են անոնց վրայն, բայց հազար տարի առաջ վկայուած է թէ խաւարի հրեշտակներ կային, որ լուսոյ հրեշտակաց կերպարանք կառնուին, եւ սա քաղքիս մէջ, սա անիծեաղ Բաբելոնին մէջ լուսոյ հրեշտակ, ի'նչ անկարելի հրաշք է. լաւ, այս ամէն աղէկ, բայց հօրս սուրը ներսի սենեակը կախուած, ի'նչ կը նշանակէ, ո՛վ կը նշանակեն կի՞ն մը. բայց այդ սուրը յաղթանակի յիշատակաց գանձատունեն հանուած է, ի'նչ տեսակ կին կրնայ լինիր Բայց այսօր ինչչա՛փ նոր պատահարք իրարու կը յաջորդեն. բանտէ ազատիչ, եղբօրս դաւաճանը տեսնել, որ զիս կարհամարիէ, կայսրը ու իր ամբարտաւան պատգամը, որ մինչեւ իմ հոգիս հայութենէ հանել կուզէ, իր բոլոր ժողովրդեան հոգին քաղէր իր քահանաներուն հետ բաժնէր եւ աստուծոյ բան մը չէ ձգէր: Ո՛հ, թէ որ այդ մարդը իր թագին եւ իր ժողովրդոց օգուտը ճանչեր, կամ թէ ես իր տեղը լինէի՛: Ես իմ բանտիս մէջ ի'նչ որ իմ ազգիս, իմ տոհմիս անցեալին վրայ սորուեցայ իմ հորմես, ի'նչ որ սա հին յունաց եւ արդի հռոմոց վրայ ուսայ իրենց

գրքերեն, որ իրենց վանքերուն գրքատանց մէջ փոշոտած եւ որդնոտած էին՝ թէ որ այդ մեծ թագով պսակեալ գլուխը ուսած լինէր՝ անշուշտ այդ յիմար ճառատանքը ինձի չէր ընէր. եւ փոխանակ զիս նկունս արհամարհելու, իմ ազդս հալածելու՝ արեւելեան քրիստոնէութեան փաղանգ մը կը կազմեր կեդրոնացնելու համար իր ազգը եւ զմեզ, որպէսզի արեւելքի եւ արեւմուտքի յարձակմանց կարէնար դիմանալ, որոնց կամ մէկուն եւ կամ միւսին առջեւ օր մը դիաթաւալ պիտի կործանի, եւ այս մայրաքաղաքը պիտի դառնայ Անի մը հափափեալ եւ առեւանգեալ: Բայց ո՛վ զիս մոռացեալս, ծովուն անապատի բանտեալս՝ յիշել տուաւ այդ տղայամիտ կայսեր, ար ինձ արեւ եւ ազատութիւն կը շնորհէ. ո՛հ, իմ Մեւ լեռան պայծառ արեւ, ե՛րբ քու սեւ ժայռերուդ վրայ պիտի կանգնիմ, եւ զթորոս ան աստեն պիտի տեսնեն իմ ազգս եւ օտարները, չէ՛ թէ տղայ մը, որ վերեն վար կը կշռեն, այդ հսկայ մը, որու հետ խօսելու համար պէտք է վարեն վեր խօսիմ. եւ պէտք է այդ Անդրոնիկոս համոզուի, թէ կորիւնը առիծ է. ո՛հ դաւաճաններ, խեղճ երիտասարդ մը իրօք առիծ էր, կորիւն առիծու, իմ եղբայրս, իմ Ռ-ուբենս, ճիշտ (այսօրուան տարիքս ունէր, առիծի ուժ, առիծի սիրտ ունէր. աչքին լոյսն առի՛ք արելը խաւարեցուցիք. երեք մտանք բանայ, անոնք հոն հալումաշ մեռան, եւ ես մինակ կ'ելնեմ, բայց խրատուած անոնց օրինակեն եւ անոնց սխալներէն: Ո՛վ աստուած իմ, տո՛ւր ինձ մտաց կարողութիւն չի մատնելու զիս, մինչեւ, որ Ռ-ուբինեան խաչին դրօշակը տնկեմ Տորոսի բարձանց վրայ: Բայց ահա առջի քայլերս

ինձի կը ցնցեն սա խաւարին մէջ, սա անոք, անօգնական թշնամի երկրին մէջ բարեկամ ձեռք մը առ իս կարկառեալ. բայց բարեկամ հազար ձեռքեր միթէ իմ հարագատիս չէի՞ն կարկառեալ. գեղեցիկ, անձնեայ, կորովի, անվեհեր, սիրելու համար, բարեկամութեան համար միայն ստեղծուած, ո՛վ կրնար ըսել թէ մարդ մը կրնար գտնուիլ, որ զինքն ասէր, կանայք բոլոր իրեն սիրահար էին, երիտասարդք բոլոր իր ձեռքը կը փնտրէինք ո՛հ բիզանդեան սէր, ո՛հ բիզանդեան բարեկամութիւն. սա քաղքին պարիսպները ինչքա՛փ անիծեալ կիրք կը պատսպարէն. այդ պալատին ոսկեգօծ շողշողուն գմբէթները քանի՛ գազիր ապականութեանց շիրիմներէն: Իրաւ հօրս սուրը իմ սիրտս շարժեց, բայց միթէ Անդրոնիկոս ինք չի կրնար լինիլ այդ սուրը հոս՝ սա՛ պատեն վար կախել տուողը, որպէսզի զիս ալ եղբօրս ճամփան դրկէ եւ ազատի ան վրեմխնդրութենէն թէ որ Ռուբենի նման եղբայր մը՞ կա... բայց Ստեփանէ՛ բայց Մլե՛հ ի՞նչ եղան, ձայներնին չի կայ. թէ որ անոնք շարժէին, կեանքի նշան տային, զիս բանտեն հանող մը անշուշտ չէր գտնուէր... Կիլիկիա Ի՛նչ վիճակի մէջ է, ո՞վ ինձի տեղեկութիւն մը պիտի կարենայ տալ... Ես... այո՛, ես. պէտք է անձամբ երթամ, բայց մինչեւ այն օրը ես պէտք է լինիմ ան հռովմայեցուոյն պէս, որ իր հայրենիքը ազատելու համար սուտ խենթ մ՛եղաւ, ես ապուշ մը կ'ըլլամ, եւ թէ որ նա զիս այնպէս կարծե՛ հաւանական է թէ բոլոր պալատականք այնպէս պիտի կարծեն: Բայց ապուշ մը կին կրնա՞յ սիրել... այդ դուռը դնող, այդ սուրբ կախող ձեռքը իմ դիմակս

հաւանական թէ կուզէ սկրդել... տեսնենք ո՞վ պիտի յաշողի այս խաղին մէջ, եւ յաղթութիւնը որո՞ւ պիտի լինի: Անշուշտ իմս, այո՛, իմս պէտք է լինի. վասնզի ես ցամաքի եւ ծովու պիտի տիրեմ. այս է գուշակութիւնը... այո՛, գուշակութիւն երագի. բայց ի՛նչ է երագը, ո՞վ կրցեր է մեկնել անոր ուսկից գալը, ի՛նչ է անոր նշանակութիւնը... ես ուզեցի իմանալ երագը՝ Մովսէսի Ծննդոց գրքէն մինչեւ Գորգիաս Լեւոնդացի, Դանիէլի Բաղդասարէն մինչեւ Բոթակոր Ապտերացի, եւ համոզուած եմ թէ երագները նշանակութիւն ունին, երբ որոշ են, պարզ հոգուոյ, յստակութեան քունի մէջ եւ ծնունդ հանդարտութեան մտաց, եւ իմ փառաւոր ծերս յիրաւի աստուածային կերպարանք ունէր իր վսեմ եւ լուսալիր դէմքով, իր փառահեղ մօրուքով, իր նշոգագեց աչօք, որու ակնթարթը զիս տղայութենէ ի մարդ փոխարկած էր, երբ արթնցայ: «Ի՛նչ, – ըսաւ հայրս Լեւոն, – հացը՝ հայրենի հող, ձուկը՝ ծով կը նշանակէ, դու ծովու եւ ցամաքի պիտի տիրէս, ու ես չպիտի տեսնեմ»: Եւ իրօք քանի մը օր անցաւ ու ինք մեռաւ, եւ ես մնացի մինակ, աս աշխարհիս վրայ օտար, բանտարկեալ, պաշարեալ բոլոր իր թշնամիներէն... իր թշնամիները թէ որ մինակ լինէի՛ն, բոլոր հայութեան թշնամիներէն. վասնզի ես թէ որ բանտէն կազատիմ այսօր, անշուշտ հայ մը չի գայ աշխարհքիս վրայ, որ հայուն անկախութիւնը եւ ազատութիւնը մտածէ: Միթէ՞ իմ պապերս, Ռուբէն Կոստանդին, հօրեղբայրս Թորոս եւ հայրս Լեւոն թէ որ ուզէին, թէ որ խնդրէին յունական արժուոյն սոթսած թելերուկ

տակ մտնել Լամբրոնական Օշիններու, շեթումներու
պէս ուրանաղով հայութեան իրաւունքը, հայրենեաց եւ
ազգութեան սէրը, միթէ՞ այս թուլամորթ եւ քնւած կայսերք,
որոնք անգործ ամբարտաւանութեան, վաւաշոտութեան եւ
աստուածաբանական վարդապետութեանց ստուերներու
տակ կը թաւալին, կը մերժէի՞ն գանոնք. քաւ՛ լիցի: Բայց
անոնք արքայական արիւն ունէին երակներու մէջ, եւ աչն
նշանաւոր օրը կը յիշէին՝ ուր հայ ժողովուրդը՝ սինլոքորը,
ռամիկը, շինականը, որ ազնուական չէր, որ ազատ չէր, որ
եկեղեցական չէր՝ ոչ Վեստ Սարգսի պէս, ոչ հրաշագործ
Գետադարձ կաթողիկոսին պէս, ոչ Կիրակոս Երեցի պէս,
կ'երթար կը դիմէր առ Վահրամ, եւ անոր քաջութեան
ընկերացած ջարդութւորդ փախստական ընելեն վերջ
յունական բանակը, որ Անիի բան լիքները՝ մատնութեան
նշան՝ ձեռքը կ'ուզար քաղաքը պահանջելու, եւ ետքը թողած
զէնքերը՝ յուսահատ եւ լքեալ Աշոտներու, Սմբատներու,
Գաւգիկներու գերեզմանաց վրայ վերջի եւ անյուսութեան
արցունքը կը թափէր. ահա այդ ժողովրդեան սէրն էր, որ
կ'ազեւորէր իմ պապերս եւ յունական ատելութեամբ եւ
արդար վրէժխնդրութեամբ կ'ելնէին Տորոսի բարձանց վրայ
կանգնելու ազատութեան դրօշակը, եւ ես այդ սիրտը ունիմ
եւ կը զգամ, ե՛ս որ չէ թէ միայն իմ նախահարցս գաւակն եմ,
այլ այս օտարախորթ հուշաց գրականութեան, որ չեն գիտէր
եւ չեն ճանչէր իրենց Լիզուրկները, իրենց Լեոնիտասները,
իրենց Արիստիտները, այլ կը նսաին ժամերով եւ գրերով
կը վիճեն, կը կռուին եւ կը հալածեն իրենց դաւանակից

եղբարքը կաթիլ մը ջուրի, հացի մը խմորի՝ անիմանալի բառի մը մեկնութեան համար: Խելագարներ, թէ որ աստուած տա իքնձ կատարել իմ փափագներս, ո՛հ, դիտեմ թէ ի՛նչ կ'ընեմ, բայց յոյսերս մեծ, եւ վիճակս դժուարին. տեսնե՛նք...»:

Այս խորհրդածութեանս վրայ էր, երբ Բաբկէն ներս մտաւ: Իսկ Թորոս գինքը առանց խօսեցնելու միւս սենեակ տանելով հարցուց թէ ի՞նչ տեսաւ. եւ ինչպէս կ'երեւակայէր՝ բարձր պատերէ գատ բան մը չէր կրցած նշմարել: Ուստի առանց ժամանակ անցնելու իջան ընթրելու, վասնզի արդէն ճաշու ժամանակը անցեր էր, եւ իրենք առաւօտուրնէ մինչեւ երեկոյ դեռ բան չէին կրցեր ուտել: Բայց անօթութենէն աւելի հետաքրքիր էր Թորոս իմանալու թէ ի՞նչ էր կերակրոյ պատրաստութիւնը այս անսովոր տան մէջ՝ ուր դարանակար ձեռք մը կը նշմարուէր կամ սրտի. կամ կենաց. ուստի իջաւ սեղանատուն եւ երբ ակնարկեց Բաբկէնին նստիլ սեղան իրեն հետ, երբ նա կը քաշուէր, «Բաբկէն հայրիկ, թէ որ պարագաները պահանջէն, ես քեզի կ'իմացնեմ թէ ե՞րբ ինձի սեղանակից պիտի չլինիս, իսկ ուրիշ ժամանակ մեր բանտի սովորութիւնը չենք փոխէր. եւ որոշ գիտցիր թէ ինձ աւելի ախորժելի է հօրս հաւատարմին եւ իմ տղայութեանս խնամածուին հետ անուշ հացն ու պանիրն ուտել՝ քան թագաւորաց շնորհեալ խորտիկներն օտարներու հետ վայելել», եւ նստան: Կերակուրներն ընտիր եւ համեղ էին առանց շոայլութեան, գինին ազնիւ էր եւ պտուղներն պատուական, Թորոս առանց բառ մը գրուցելու ելաւ սեղանէն, տան սպասատրը, որ կը ծառայէր, հարցուց ան

ատեն թէ՛ «Ի՞նչ հրաման ունէր երկրորդ օրուան կերակրին համար», իսկ Թորոս պարզութեամբ պատասխանեց. «Այսօրուան կերակուրը ով քեզի պատրաստել հրամայեց՝ ւանոր կը հարցնես»:

Եւ ինք քաշուեցաւ վերնայարկը. նախ Բաբկէնի ապսպրելով վարի հիւրի սենեակը անկողին մը տարածել եւ պառկիլ եւ միշտ արթուն քնանալ. «Թեպէտ, հաւել ժպտելով, այդպիսի պատուէր մը աւելորդ էր այնպիսի մարդու մը համար, որ 12 տարեկան սկսած էր հօրեղբօրը եւ հօրը ամէն պատերազմաց գտնուիլ եւ խելամուտ էր թէ թշնամեաց բանակէ մը շրջապատեալ միշտ զգոյշ պէտք էր լինել»:

Եւ առանց երկար խորհրդածութեան մտաւ անկողին եւ պառկեցաւ, իբրեւ թէ իր հայրենի Վահկայ բերդին տղայութեան ապահով սենեակը լինէր, եւ քունն թէպէտ քանի մը ժամ ուշացաւ վրայ հասնելու, բայց վերջապէս այնպիսի տարիքի մը մէջ՝ օրուան զանազան դիպուածներու պատճառած սրտայուզութիւնը յաղթեցին կամքին զօրութեան եւ քնացաւ. երբ արթնցաւ, ինչպէս տղայութեան սովորութիւնն էր, մէկեն ցատկեց անկողնէն եւ բնականաբար աչքը դարձուց խաբուսիկ դռան, որ անշար պատի մը կերպարանք կը պահէր, պատուհանը բացաւ եւ տեսաւ, որ Բաբկէն պարտէզին մէջ անխռով կը շրջաւզայեր. երիտասարդին ակնարկին վրայ վեր ելաւ, եւ առջի նայուածքը՝ հար եւ նման Թորոսի՝ խաբուսիկ դռանը եղաւ:

– Բաբկէն հայրիկ, – ըսաւ իշխանագունն, – ի՞նչ

հետաքննին աչք կը նետես այդ պատին վրայ, ի՞նչ տեսար:

– Հիմա չէ որ տեսայ, – պատասխանեց Բաբկէն, – երեկ տեսայ ես այդ դաւը, բայց վտանգը իմ կարծածիս պէս չեկաւ:

– Ի՞նչ ըսել կ'ուզես:

– Ան կ'ուզեն ըսել թէ ես կարծէի, որ այդ դռնէն սուսերաւոր թշնամի մը պիտի ելնէ, իրօք թշնամի մը եղաւ, բայց իմ կարծած տեսակես չէ:

– Ի՞նչ կ'ըսես, Բաբկէն, բան մը չեմ հասկնար:

– Դու ինձի ըսիր թէ «արթուն քնացիր», եւ ես արդէն միտքս դրած էի. բայց ի՞նչ օգուտ արթուն քնանալ վարի սենեակը անկողնի մը վրայ տարածեալ, ուստի պէտք էր այնպէս դիրք մ'առնէի, որ տան մէջի շարժումնքը տեսնէի եւ հայոց միակ յուսոյն վրայ հսկէի. ուստի երբ ամէն ձայն դադրեցաւ քաղքին մէջ՝ քիչ մ'ալ անկողին փոխենք, ըսի, ելայ կանաց մը իջայ պարտէզ ու սօսի ծառէն յարմար անկողին մը չի գտնելով, անոր վրայ գետեղեցաւ եւ իրօք մինչեւ կ'էս-գիշեր ամէն տեղ լուռ էր եւ խաւար, բայց յանկարծ ու քու պատդ տեսայ, որ ճեղքեցաւ, եւ տկար լուսոյ գիծ մը նկարուցաւ. ձեռքս սա պահած թորիս տարի, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, ըսի, ինձի համբերութիւն տա...

– Ի՞նչ. պիտի պոռայի՞ր:

– Աստուած չընէ՛. ճիւղէն ներս պիտի ցատկէի, մենք մեր Սեւ լեռը լաւ կը ցատկենք, բայց միջոցը շատ էր, պատուհանը նեղ, անշշունջ ցատկելն անհնար, եկողը կրնար փախչիլ, մանաւանդ որ լոյսը տկար էր, ուրեմն՝ եկողը վախկոտ, ուրեմն՝ պէտք էր սպասել. եւ վայրկեանը տարի

մը եղաւ, լուսոյ երկայն, վերեն՝ վար գիծը սկսաւ շարժիլ, բայց անզգալի կերպով, եւ ահա գլուխ մը տեսայ. փառք քեզ, Լուսաւորիչ, ըսի, սուրը տեղը դրի. սատանի գլուխը կը նկան մ'էր. բայց ի՛նչ կուզեր. մտիկ կ'ընէր, կուզեր իմանալ թէ դու իրօք քուն ե՞ս. երբ ապահով եղաւ, դուրը կատարեալ բացուեցաւ, քողարկած լուսով մը ի ձեռին մտաւ սենեակը, նախ զգուշութեամբ սենեակը գննեց, վերջը կամաց-կամաց մօտեցաւ դէպի քեզ, եւ երբ իր երեսը տեսայ, զիս դող առաւ...

– Ինչո՞ւ, ի՛նչ կար երեսին վրայ, ի՛նչ էր:

– Լուսոյ պէս աղուոր էր. սատանան երբ աղուոր է՝ ես շատ կը վախեմ, մանաւանդ հիմա, քեզ կը դիտէր, քու վրադ կ'աղօթէր, ես ալ կ'աղօթէի, որ այդ գեղեցիկ սատանային ճանկէն Լուսաւորիչ քեզ ազատէ, քանի մը վայրկեան կեցաւ, եւ վերջը գիտես թէ մէկը զինք ցնցեց, առաւ իր լոյսը եւ ինչպէս անշշունջ մտաւ, նոյնպէս հալածեցաւ գնաց: Տեսիլն աներեւոյթ եղաւ:

– Այ՞ս էր բոլոր քու տեսիլքդ ու վախդ, Բաբկէն հայրիկ,
– ըսաւ ծիծաղելով Թորոս:

– Այդ կինը թէ որ շատ աղուոր չըլլար, չէի վախեր:

– Կ'իմանամ, կը վախես, որ խելքս անոր կ'երթայ եւ մեր լեռները կը մոռնամ, այնպէս չէ՞:

– Այո՛, ստոյգ ալ ատ է: Թէ որ այդ կինը աս քաղաքը ձգէ, քեզի հետ գա, իր նզով հաւատքը թողու, Լուսաւորչի հաւտա, մենք անիկայ մեր լեռներուն թագուհի կ'ընենք. բայց հոռոմ կինը անիծած է. դու ալ մեր իշխանը՝ լաւ ես, խելօք ես, գիտուն ես, շատ կարդացող ես, վարդապետի չափ բան

գիտես, քայց կնիկ, տեսած չունիս. վախենմ, որ ինչպէս մեր հայրու գրքերը մոռցար ու վանքին բանտը հոռոմի գրքերը կը կարդայիր, մեր կնիկներն ալ շի մոռնաս այդ հոռոմին կը նկան համար: Ես լուսահոգի հօրդ կ'ըսէի. «Տէ՛ր, մեր Թորոս իշխանը լաւ է, քայց այդ նգոված ազգին գրքերը կը կարդայ, վախենմ Լուսաւորչի հաւատքն մոռնայ»: Նա ինձ կ'ըսէր.

«Բաբկէն, Թորոսեն մի վախեր, նա ինձմէ խելօք՝ հօրեղբօր պէս է, օր մը մեզ պիտի մոռցնէ, մեզմէ քաջ, մեզմէ լաւ պիտի լինի. դու հոգ մընէր, կը տեսնես»: Ե՛ս ալ անհոգ կը լինէի, քայց երբ կը տեսնէի Նարեկ բարձիթողի, ու որդնտած, փոշոտած հոռոմի գրքերը գաղտուկ կը բերէիր ու գիշերն ի լուռ կը կարդայիր՝ «Աստուած պահէ մեր իշխանիկը» կ'ըսէի: Հիմա տեսայ այդ կինը, իր դեղձան մագերը ոսկեկապ ձգած կը ռնկեն, որ ականջդ ի վար քեզ դիւթել կը ջանար, վախն առաւ զիս, աստուած քեզ պահէ, Լուսաւորիչ քեզ լոյս տա:

– Չոգ մընէր, Բաբկէն հայրիկ, աստուած կը պահէ. իմ սիրտս քիչ մ'ապահովցաւ, ինչպէս հոռոմոց գրքերը զիս ապահով ըրին իրենց կրօնքին վտանգեն, իրենց կանայք ալ զմեզ կ'ապահովեն իրենց արանց վտանգեն: Դու շատ լաւ ըրեր ես, այս գիշեր անկողինդ թոշուններէն փոխ առէր ես, ա՛յլ ապահով կրնաս գիշերները քնանալ, վասնզի թշնամին քու կարծածիդ չափ գօրաւոր չէ. ո՛յ գիտէ թէ նիզակակից մ'ալ չէ մեզի:

– Աստուած պահէ հոռոմի մը նիզակակցութենեն, – ըսաւ ծերուկն, երեսը խաշակնքելով, – հարցո՛ւ այդ փռանկներուն

թէ ի՞նչ վաստակ ըրին ատօնց օգնութենէն, հոռոմը կը խոստանար անուշ-անուշ բարեկամութիւն, պաշար, առատութիւն, միւս կողմէ ձեռքի տակէ խոտերն ու արտերը կ'այրէր, ցորենն ու գարին ջուրը կը թափէր, գեղն ու քաղաք անապատ կ'ընէր, երբ մեր Կիլիկիա հասան քու պապուդ օրը, հայրս կը պատմէր, աստուած լուսաւորէ անոնց հոգին, ձի չէր մնացեր տակերնին, ճամփան ամէնն ալ սատկած էին, մարդիկ ըսես հալումաշ եղած անօթութենէ, հիւնդութենէ, գիտես թէ բարակ ցաւի էին հանդիպէր, մենք կ'ըսէինք, որ ամէնն կը մեռնին, ան քաջ պարոններ ու փռերներն թէ որ մեր հայու հացն շուտէին՝ Երուսաղէմ չէին մտնէր, բայց նա, որ շատ խելօք մարդ էր, աստուծոյ սիրոյն համար ալ, իր սիրոյն համար ալ, անոնց թագաւորին գնաց, պէտքերնին լցուց. կերան, խմեցին, ութ օր շանցաւ, ամէն մէկը մեյմէկ ցուլ դարձան, ուժովացան, գնացին ամէն տեղ առին, Ս. գերեզմանն ալ ազատեցին, ի՞նչ օգուտ, սա փռանկները ուժով են, քաջ են, լաւ բազուկ ունին, բայց գլուխնին դատարկ է, խելք չունին, սա հոռոմք հակառակն են, ուժ չունին բայց շատ գիտեն, խորը կը տեսնեն, նայէ՛ ատօնց տէրտէրներու աչքին, դժոխքի ճրագ կը նմանի, գիտես թէ սատանան մէջը կը պլպլա: Ես աս գիշերվնէ ի վեր հոռոմ մարդկանցմէ աւելի կնիկներէն կը վախնամ:

– Փուճ տեղ կը յոգնիս, Բաբկէն, – ըսաւ Թորոս լուրջ կերպով, – մենք հիմա քարէ, փայտէ բարեկամ մը չունինք, պէտք է որ պատրաստուինք աս անիծեալ քաղաքէն փախչելու, ծոցերնիս ստակ մը չունինք, որ նաու մը վարձք

կարէնանք ընել, քու ըսածիդ պէս թէ որ խելօք լինինք եւ առիթ մը երբ պատահի անկից օգուտ քաղել շնորհանք, մենք ալ քու փռանկներդ ավիզի դատարկ գլուխ կը լինինք: Դու նայէ սա քաղաքս, այս օր պտոյտ մը ըրէ. տե՛ս, նայէ՛ հայ մը կը տեսնես թերես, ամէն հայու ականջ մի՛ դնէր, հայերէն խօսող ուրացեալ հայ կարելի է շատ գտնես, բայց սրտով հայ շատ քիչ կայ, մանաւանդ տէրտէրներէն զգուշացիր, անոնց լարը սուրբ է, բայց գէշը սատանայէն ալ վատ է: Երբ իմ վրայ խօսք դառնա, գրուցէ՛ թէ ապուշին մէկն է, գրուցէ թէ միտքը բռնուած տարտամ մարդ մ'է, հօրը հիւանդութենէն վերջը փոխուեցաւ գրուցէ, ցաւի, ողբա իմ վրաս. իսկ թէ որ մարդ մը հանդիպիս, իրօք ճշմարիտ մարդ մը, քանի մը տեսութենէ վերջ ինձ իմաց տուր անունով, տեղով, անցեալով եւ յետոյ, երբ որ ուզես, ինձի կը բերես: Ահա քու ընելիքդ:

– Լաւ, – ըսաւ Բաբկէն, ելաւ երթալու:

Շատոնց էր՝ Լեւոնի մեռնելէն վերջը՝ այսչափ երկար խօսակցութիւն չէր ունեցեր իր երիտասարդ տիրոջ հետ, ուստի ուրախ էր սրտով, թէպէտ դէմքը ծիծաղի սովորութիւնը մոռցեր էր: Եւ երբ դուրս կ'ելնէր, ձայնեց թորոս.

– Բաբկէն հայրիկ, փող ունի՞ս:

– Մէկ փող չի կայ, բայց աստուած ողորմած է:

– Ինչպէ՞ս:

– Երբ ոտք չունէինք աստուած ոտք տուաւ, հիմա ալ ստակ վունինք, աստուած մեծ է, կ'ուտայ, դու հոգ մ'ընէր:

ԳԼՈՒԽ Գ ԽՆԱՄԱԿԱԼ ՁԵՌՔԸ

«Լաւ՛, – ըսաւ Թորոս ժպտելով, երբ Բաբկէն գնաց, – աղէկ գիտէ ծերուկն, որ ես ալ փող մը չունիմ. պատուական մարդ, աստուած իրեն յաջողութիւն տա. տեսնենք ինչպէ՛ս կը դառնա եւ երբ, վասնզի ան մարդկանց մին էր, որ պարապ դառնալ չեն գիտէր: Ի՛նչ մտածութիւն՝ ծառին վրայեն հսկել իմ վրաս, եւ ի շնորհս Բաբկէնի իմացայ թէ ո՞վ է անձը, որ գիս կը խնամէ, թէ որ այդ խնամքը ծուղակ մը չէ. վանքի մը մէջ բանտարկեալ անձի մը սիրահարուիլ, ուսկի՞ց գիս տեսեր է, ո՞ր ճանչեր է. ահա չորս տարի է որ աշխարհքի հետ մեր ամէն յարաբերութիւնք կտրուած էին, սենեակ մը երկթէ վանդակներով մեզի կը ներէր կղզուոյն բարձրութենէն տեսնել ծովը շրջապատեալ, եւ խեղճ հայրս երկու հողի վրայ աչերը սեւեռեալ՝ կը նայէր հողը, որ Ռուբենի գերեզմանն էր, եւ որու քով ինք պիտի թաղուէր, եւ ծովէն անդին քիչ մը հեռուն Ասիոյ ծովափունքը, որոնց շարունակութիւնը կ'երթայ մինչեւ Կիլիկիա: Կիլիկիա, որ երբեմն թէպէտ տղայ, կը յիշէի առյուծը, որ Տորոսի բարձանց վրայ կանգնած՝ կը դիտէ՝ ահա մեր սահմանը կ'ըսէր, որ աստուած որոշէր է. ահա սա լեռներուն գիծը եւ ծովու ալեաց փայլը թէ որ կարէնայի՛նք հայութեամբ լեցնել այդ երկիրը, կը յիշեմ նաեւ այն օրը, որ նա դղեակը

դարձաւ մեծ պատերազմէ մը՝ վերջը, ուր շարունակ ամիսով հօրեղբօրս հետ մէկտեղ սկիւթացոյց ահագին բանակի մը արշաւանաց դէմ կը պատրաստուէին, ի՛նչ սոսկալի ամիս էր ան: Ես մօրս եւ եղբօրս հետ կ'ելնէինք մեր լեռանց վրայ այցելութեան ան խեղճ, ժողովրդեան, որ փախեր լցուէր էին կանանց, տղայոց եւ կենդանեաց բազմութեամբ ապաստարան գտնելու Տորոսի ժայռէոտ վրայ, մարդիկ բոլոր զինեալ հօրեղբօրս եւ հօրս հետ բարբարոսաց բանակը կը դիտէին, որ չբաւականանալով աւարաւ, գերութեամբ ու կործանմամբ՝ կ'այրէին, կը վառէին գիւղեր, աւաններ ու քաղաքներ, արհաւիրք եւ սարսափ պատած էր գամենքը, ամէն անհամբեր հօրեղբօրմես ակնածողք՝ հօրս աննկուն եւ յանդուգն քաշութիւնը գիտնալով իրեն կը դիմէին. «Մինչեւ ե՞րբ պիտի սպասենք, – կ'ըսէին, – դու ե՛լ, մենք ամէնքս քեզի հետ ենք, հա տանք, լմնցանք, մինչեւ ե՞րբ սպասենք», – Իսկ Լեւոն, հայրս՝ «Տղա՛ք, խենթացա՛ք, – կ'ըսէր, – ես մեծ եղբօրս այսպիսի վտանգաւոր ժամանակ անհնազա՞նդ լինիմ, աստուած չընէ, ես լաւ կշռած եւ խելամուտ եղած եմ, որ առաքինի իշխան եւ հմուտ ու իմաստուն գօրավար է նա, այսպէս ժամանակ խորհուրդ տալն անգամ յանցանք է. երբ ըսէ՝ պատերազմինք, պատերազմինք ու մեռնինք, բայց ան ատեն միայն»: Ետքը տեսանք, որ կը հատսնէին Տիգրան, Սպլասաթ իրենց խումբերով, Գող Վասիլ իր աննկուն վաշտերով, եւ ահա լատինացի սպառազինաց փոքրիկ խումբ մ'ալ վրայ հասաւ, եւ պատերազմի փողը սկսաւ հնչել Վահկայ բերդին վրայէն,

վողիսարք լեռները կը հնչեցնէին, եւ ամէնքը գնացին: Ես ան ատեն տասը տարու էի, եւ Ռուբեն, որ ինձմէ երեք տարու մեծ էր, սուր մը ձեռքը եկաւ զիս գտաւ. «Քալէ՛, Թորոս, – ըսաւ, – մենք ալ երթանք պատերազմի, մենք կնիկ ե՞նք, որ հոս դղեակը նստինք»: Ես տարտամ կը մտածէի, վասնզի սուր չունէի, երբ մայրս վրայ հասաւ, երկուքնիս ալ զինեալ եւ անզէն բերդին աշտարակին մէջ բանտարկել տուաւ:

Օր մը հոն կ'եցանք, մէկ մ'ալ յաղթութեան ձայներ լսուեցան, մեր բանտին դռները բացուեցան. իրաւ, թէպէտ ամէն աչք սգոյ արցունք կուլային, բայց դարձեալ յաղթութեան ուրախութիւնը զամենքը գինովցուցեր էր. իսկ հայրս երբ տեսանք, շփոթեցանք, չէինք գիտէր ո՞ղջ էր թէ մեռած, վիրաւոր կարծեցինք եւ իմացանք թէ յոգնած էր եւ թէ յաղթութիւնը գրեթէ նորա քաջութեան սքանչիլիքն էր: Անկողնին մէջ պառկած օրերով՝ բոլոր գօրագլուխները կ'ուզային զինքը փրկիչ կ'անուանէին, եւ հօրեղբայրս նախ կը վկայէր աննախանձ թէ աստուծմէ վերջը Լեւոն Կիլիկիոյ ազատարարն եւ առիծն եղաւ: Ամէն օր կ'ուզար զինք տեսնելու: Ի՛նչ ուրախ օրեր անցան մինչեւ գերութեան օրերն, որ եկան. ոհ, մոռնամ այն օրերը եւ շիշեմ: Ներկային վրայ՝ այո՛, պէտք է մտածել, բայց ներկան անծանօթ ապագայ մը ունի. տեսնենք սա կինը անշուշտ ինձի պիտի երեւայ, եւ սա քօղը պիտի վերնայ. ինչ կը նշանակէ. թէ որ յոյները զիս սպաննել ուզէին՝ ի՞նչ դժուարութիւն կար իրենց համար. սպասենք ուրեմն»:

Սպասաւորը եկաւ ճաշի հրաւիրելու. իշխանը, որ երբ

իշաւ, տեսաւ, որ յարգանօք կ'ողջունէր զինքը առջի օրուան մարդը, որ տուն առաջնորդէր էր եւ բնակեցուցեր, դարձեալ իմացնելով թէ պատրաստ է ամէն հրամանները կատարել. իսկ Թորոս իր անհոգ եւ միամիտ ձեւը հագնելով, պատասխանեց թէ գոհ է եւ գանգատի նիւթ ամենեւին չունի: Ուստի ճաշը կատարելէն վերջը առանց երկար խօսակցութեան մտնելու այդ մատակարարին հետ, քաշուեցաւ դարձեալ վերի սենեակը՝ իմացնելով թէ քուն ունի:

Թէ որ Ալեքսանդրէ սկսեալ բոլոր երեւելի մարդիկ ծանր պարագաներու նախերգանաց մէջ կրցեր են քնանալ, պէտք չէ զարմանալ, յաջողութեան ապահովութիւնը միշտ յոգնած մտքի մը քուն կը պարգեւէ, այսպէս եղաւ նաեւ մեր Թորոսին, որ դարձեալ քունի թաղուեցաւ. բայց քուն մը, ուր իրեն կ'երեւար թէ գեղեցիկ, ոսկեթել մագերով կին մը թեթեւ քայլերով իբր ստուեր անկողնին շուրջը կը պտտի, ու քանի անգամ, որ ձեռքը իրեն կ'երկնցնէր՝ փախուստ կ'ուտար. աս խաղը շատ անգամ հանդիպելով վերջապէս աչքերը բացաւ եւ մարդ չի կար. աչքը խաբուսիկ դռանը դարձուց եւ տեսաւ կիսաբաց, թէպէտ կորովի, թէպէտ բնութենէն աներկիւղ, սաստիկ զարմացաւ տեսնելով, որ իր անշարժ սիրտը կը թնդար, կը բաբախէր եւ գօրութիւն մը զինք կը ձգէր, կը քաշէր դէպ այդ կիսաբաց դուռը. ուստի կանգնեցաւ զինովի մը պէս, դուռը սողաց, անհետ եղաւ իր մատանց դպելուն, եւ մտաւ նա նոր սենեակ մը, ուր լռութիւն եւ միայնութիւն կը տիրէր. քողարկեալ վարագոյրներով պատուհաններ լոյս

կը նուագեցնէին, բազմոց մը եւ խորանի պէս թան մը կար
մէկ կողմը, դէպի հոն դիւեց եւ հագիւ թէ քայլ մը առաւ,
մնաց... Եղբօրը՝ Ռուբենին, կենդանի պատկերը պատին
վրայ կախուած, գոյնզգոյն, թարմ ծաղիկներով պսակուած
տեսաւ. աս տեսարանը մէկէն զինք փոխեց, սրտին
փոթորիկը դադրեցաւ, այլեկոծութիւնը հանդարտեցաւ, եւ
յորդառատ արցունքի հեղեղ մը երեսնիվար կը վազեր,
ձեռքը՝ ճակատն ու մթնցած աչքերը կը գոցէին, արձան մը
տխրութեան հոն կեցեր էր, երբ փափուկ, պզտի ձեռք մը՝
անուշ ձայն մը, որ իր անունը կ'ուտար, զինքն ի խորունկ
քունէ արթնցուց. եւ երբ տղու մը պէս իր ձեռքը թոյլ
տուաւ այն ձեռքին եւ աչքերը դարձուց անոր, որ զինք կը
կոչեր, յիրաւի սքանչելի, ազնուական եւ լուրջ կերպարանք
մը տեսաւ, պարզ՝ զգեստներուն, պարզ՝ զարդարանաց եւ
պարզ իր գեղեցիկ հասակին համեմատութեան մէջ: Աչքերը
իրեն յառեալ՝ «Բաւ է այդչափը, իմ սիրուն Թորոս, –
ըսաւ, – արցունքը մեր կանանց իրաւունքն է, ձեր բաժինը
վրէժն է. ես շատ գիշերներ անցուցեր եմ այդ պատկերին
առջեւ արցունքով»: Իսկ Թորոս այդ ձիւնափայլ ձեռքը իր
շրթանց տարաւ, ուզեց խօսիլ, չի կրցաւ, վասնզի արցունք
եւ սրտի յուզմունք ձայնը խեղդէր էին. իր քաղցր խրատուն
իբր գորովալի մայր՝ ձեռքն բռնած տարաւ բազմոցին
վրայ քովը նստեցուց եւ բեհեզեայ թաշկինակաւ իր եւ
անոր արցունքները կը սրբէր: Երկայն վայրկեաններ անցան
եւ այս երկու տարբեր գեղեցկութեանց սքանչելիքն իբրեւ
հին բարեկամներ ձեռք-ձեռքի, ծունկ-ծունկի, աչք-աչքի

կիսանուաղ կը նայէին, մինչեւ աչքերը կենդանութիւն առին, եւ վերջապէս Թորոս կամաց ձայնով մը ըսաւ. «Չեմ գիտեր ով ես. բայց հրեշտակ մը շի կրնար ուրիշ կերպարանք մը ունենալ եւ ոչ ուրիշ ձայն մը, եւ ոչ այդ գորովալից խնամքը. զիս թշուառ պանդուխտս, հեզ բանտարկեալս, դժբախտ գերիս, ո՞ր տեսար, ինչո՞ւ կարեկցեցար եւ ինչպէ՞ս սիրեցիր. աս պատկերին առջեւ շի հասած հանելուկը հանել անկարելի էր, բայց հիմա կարծեմ թէ կը խելամտիմ»:

– Այս էր իմ փափագս ալ, երկայն, սովորական եւ անհամ տարփական խաղեր ինձի սիրելի շեն: Ուստի նախ զիս, իմ անցեալս սուիտի ճանչես: Իմ անունս Եւփիմէ է. իմ հայրս՝ Ալեքսիս, Փոքր Հայոց կուսակալ. երբ Սեբաստիա Հայոց թագաւորաց յանձնուեցաւ, Արծրունի իշխանի մը աղջկան հետ կ'ամուսնանայ, եւ Պոլիս դառնալեն տարիներէ վերջը ես կը ծնիմ. ես կ'աթնկէր տղայ միակ մխիթարութիւն կը մնամ մօրս, որ իր նոր ազգութեան հետ բոլորովին չէր կրցեր հաշտուիլ մինչեւ իր մեռած վայրկեանը, ուստի ես հազիւ չափահաս եղած Կոստանդին կայսրը զձեզ կալանաւոր բերաւ Կիլիկիայէ, մայրս առանց ձեզ ճանչելու անմխիթար էր ձեր անկման՝ համար. ընկերացեալ հօրս հին բարեկամաց՝ ամէն ջանք ի գործ դրաւ՝ առանց երբեք երեւալու, եւ յաջողեցաւ զձեզ բանտեն ազատել եւ արքունեաց դուռը նաեւ բանալ ձեզի. այն օրէն՝ եւ առջի տեսնուելուն զիս Ռուբենի հետ նշանելու միտք յայտնեց, մանաւանդ որ տարեկից էինք: Բայց Ռուբենի սրտաբաց կերպը, գեղեցկութիւնը, բիզանդացի կանանց

անբարոյական վրաձգողութիւնը, նորա ալ գուարճութեանը
անյագ սէրը շօրս մտաց հաստատութիւնը խախտեց, եւ դեռ
մէկուն չի բացուած սկսաւ ջանալ գիս համոզել, որ այդ
երիտասարդեն անցնիմ, քանի որ ապագայ դժբախտութիւն
մը ակներեւի էր, բայց իմ սիրտս այդ պատճառաբանութեանց
չէր կրնար համոզուիլ, նախանձը գիս կ'ուտէր, եւ անտարբեր
կը ձեւացնէի ինքզինքս. պատերազմ կար ներսս, եւ
մէկուն չէի կրնար բանալ. ուստի մօրս հնազանդելու
համար ամէն ջանք ըրի, եւ Ռուբենի անունն՝ անգամ
ալ բերնես չելաւ. մայրս կարծէր թէ մոռցեր էի, եւ ես
Ռուբեն կ'երագէի: Չանագան անձանց հետ ամուսնութեան
առաջարկներ ըրաւ բայց ես միշտ կը հեռացնէի, մինչեւ
որ ծանր հիւանդութեամբ պառկեցայ, եւ բանդագուշանքս
մօրս յայտնած էին գաղտնիքս, ուստի խեղճը բժշկին
խորհրդով գիս Ռուբենի հետ ամուսնացնելու ամէն ջանք
ընելու խոստմունք ըրաւ, եւ հիւանդութիւնը նոյն վայրկենին
բարեփոխութիւն ունեցաւ, եւ օրաուր ես առողջութեան
մէջ հաստատուեցայ, գոյներս եկան. Ռուբենի հետ մէկ
քանի տեսութիւն իր կեանքի ձեւը փոխեցին, եւ Ռուբեն
առանց՝ մեզի սպասելու առաջարկութիւն մը ըրաւ մօրս՝ հօրը
հաւանութիւնն ընդունելու պայմանաւ: Մեր ուրախութիւնը՝
մանաւանդ մօրս ուրախութիւնը՝ անկարելի է պատմել.
բայց ինչչա՛փ կարճ եղան ուրախութեան օրերը: Յանկարծ
դժբախտ դիպուածին լուրը տարածուիցաւ, մայրս գիս
մխիթարելու կը ջանար, երբ ինք ինձմէ աւելի հիւանդ էր,
ես անկողին ինկայ, սաստիկ ջերմ մը գիս կը տանջէր.

նոյն միջոցին մայրս ուրիշ սենեակ մը մեռէր էր: Պատաւ հորաքոյր մը իմ վրաս կը հսկէր երկու տարի, եւ հօրս բարեկամ, ծեր եւ փորձ բժիշկ մը, որ հազիւ թէ ես քիչ մը շարժելու սկսայ՝ գիս հիւծեալ եւ մաշեալ՝ Իշխանաց կղզին օդափոխութեան տանել հրամայեց, մեր բնակարան տունն ինք որոշելով. հոն հորաքոյրս եւ ինք ինձի հետ միայն կը գբաղէին եւ կ'առնէին գիս մօտակայ վանքը կը տանէին մեծատորին, եւ բժիշկը կը նստեցնէր գիս պատուհանի մը առջեւ, բարի եւ սրամիտ ծերուն դիտատրութիւնը իմացայ այն օրը՝ երբ գքեզ հօրդ հետ տեսայ, պարտեզին մէջ կը շրջագայէիք. Ռուբեն կենդանացած կարծեցի, եւ գետին պիտի գլորէի թէ որ արթուն ծերը, որ գիս աչքն չէր կորցնէր, գիս չբռնէր. մարելուն հետեւանք սոսկալի ջղային ցնցումքներ եկան եւ այն օրէն կեանքը իմ երակներուս դարձաւ. գքեզ երբեմն տեսնել նոյն պատուհանն իմ դեղս եղաւ. տեսայ դարձեալ գքեզ հօրդ դագաղին ետեւն, երբ բանտն գերեզմանատունը կը տանէին, երդում ըրի ան ատն գքեզ ազատելու համար ամէն ջանք ընել. տարի մը անօգուտ աշխատեցայ իմ պատուական բժշկիս հետ, եւ երբ Մանուէլ հօրը տեղն անցաւ, ալ ապահովեցայ, իսկ քու սրտիդ համար ամենեւին երկբայութիւն չունիի. եւ այնպէս համոզուած էի թէ Ռուբենի այնչափ նման եղբայրը, որ գիս այնչափ սիրեց՝ անկարելի էր, որ անոր սրտին նման սիրտ չունենար, եւ թէ նորա յիշատակը մեր սրտերուն հանգոյց չլինէր:

– Այսպիսի ազնիւ սրտի, այդ հրաշագեղ կերպարանաց,

այդչափ իմ ազատութեանս համար եղած ճգանց, եղո՛ւկ, դառնացեալ սրտէ մը գատ ոչինչ չունիմ, եւ այն կրնա՞յ քաւական փոխարէն համարուիք

– Ի՞նչ, – ըսաւ աղջիկը, եւ աչքերն այնպիսի լուսոյ նշոյլ մը փայլատակեցին այս հարցական թառին հետ, որ Թորոս զարմացաւ, – դու սի՞րտ մը միայն ունիս. չէ՛, Թորոս, դու այդ սրտիդ հաւասար ապագայ մ՛ալ ունիս, դու իշխանութեան ընդարձակ երկիր մ՛ալ ունիս եւ անոնք կը մոռնա՞ս. ես քու ձեռքիդ երբ փափագեցայ, քու իշխանութեանդ փառքին ալ մասնակցիք փափագեցայ, ահա կը տեսնես, որ ես շատ ըահասէր եմ եւ շատ փառասէր, մի՛ կարծէր զիս այն կանանցմէ, որոնց մտքին ընդարձակութիւնը իրենց սրկապանն անդին չի կրնար տարածուիլ, ո՛հ, չէ՛, ես քեզի ինչպէս Ռ-ութենին՝ իշխանական աթոռ մը կը փափագիմ, ես ձեր այս տոհմական կազմուածքին մէջ Պլուտարքոսի դիւցազուններ կը տեսնեմ. ներէ՛, ես դեռ մօրս ազգին դիւցազունքը չեմ ճանչեր, եւ կրնաս ապահով լինել, որ անխոնջ գործակից մը եւ ամենայն վտանգաց անվեհեր դիմագրաւ մը հիս պիտի գտնես: Դ-ու ճանչցար հօրդ սուրը, զօր քեզի համար պարտաւորեցայ զինարանն գողնալու հարիւրապատիկ իր գնոյն վճարելով (նիւթական գնոյն է խօսքս), եւ դու արժանի մնացիր գայն կրելու:

Թորոս առանց իմանալու բազմոցն ծունկի վրայ եկեր էր աս հրաշագեղ մարգարէուհոտոյն առջեւ, իր բոլոր խոհեմութեան առաջադրութիւնները մէկդի դնելով, եւ երբ դադարեցաւ խօսքն՝

– Քուկդ եմ, – ըրէ զիս ինչ որ կ'ուզես. դու փառասէր ես, կը սես, կ'ուզես թագուհի ըլլալ, եղի՛ր, միայն հայ եղիր, եւ առաջին սպասաւորդ եւ խոնարհ ծառադ ես կը լինեմ, եւ բոլոր իմ ազգս քու հպատակդ կը լինի, միայն թէ օտարին գերութենէն ազատի:

Եւ աս խօսքերն ըսելով ձեռքերը կը պագնէր, իսկ նա, որ հանդարտէր էր, ելաւ վերցուց Թորոսը, եւ թելը մտնելով դէպի կեղծ դուռը գնաց, որ կիսաբաց մնացեր էր եւ երբ կուղէր մտնել ու Թորոս զինք կ'արգիլէր՝

«Մի՛ վախեր, – ըսաւ, – քու սպասաւորքդ իմ միամիտներս են, մօրս ձեռքը մեծցած. դու ալ անշուշտ քու ծառայիդ վրայ ապահով ես, ուսկի՞ց կը վախես, մանաւանդ որ իրենց ապսպրած է, առանց քու կոշիդ, սանդուխին վեր չելնել: Կ'ուզեմ տեսնել անձամբ թէ բանի մը պէտք ունի՞ս, ի՞նչ կը պակսի քեզի»: Եւ այս ըսելով դարանները կը բանար, գգրոցները կը գննէր եւ տեսնելով, որ բանի մը ձեռք դպուած դեռ չի կար՝ «Պէ՞տք է գրուցել, ատելցուց, որ ինչ որ իմս է, քուկդ է, ինչ որ հոս կայ, քու գործածութեանդ համար է, անշուշտ դու ստկի պէտք ունիս, եւ ապահով եմ, որ գգրոցին բանալին դեռ դարձած չէ. հիմա որ մենք ալ իրարու ենք՝ կը յուսամ թէ իմս քուկդ է, քուկդ իմս է»:

– Քու աս խնամքդ; քու այսչափ երկար...

– Մի՛... – ըսաւ Օրիորդը, իր ձիւնափա՛յլ մատը Թորոսի շրթանց վրայ դնելով, ժպիտով մը, – միգուցէ ասկից վերջը շնորհակալութիւն բառը բերնեդ հանես, մեր մէջ առեւտուր մը կայ, չէ՞ մի, որ դու ինձի աս փոքրիկ տան փոխարէն

արքայական աթոռ մը պիտի տաս, սա շորերուն փոխարէն ծիրանի, սա երկու ապուշ սպասատրաց փոխարէն ազգ մը հպատակ, թէ որ խաբուող մը կայ, ես չեմ, Թորոս:

Փոխանակ պատասխանի Թորոս ան սիրուն, ձեռքը համբոյրներով ծածկեց, երբ աղջիկը ցնցուելով մը՝ «Մենք չիմացանք ժամանակը. պէտք է երթամ, – ըսաւ, – երբ գիտեսնել ուզես, սա դարանին խորը սա օղակը քաշէ եւ ես կ'ուզամ»:

– Թէ որ ես չհամարձակիմ օղակը քաշելու:

– Ամէն համարձակութիւն ինձմէ՞ կը սպասես:

– Ես որ կարծէի թէ աշխարհիս վրայ բան մը չի կար, որ գիտ շփոթեր եւ վախեցնէր, ինքզինքս փոխուած կը գտնեմ: Ես որ երեք կայսեր գահույից առջեւ սրտի տրոփ մը չունեցայ, ի՞նչ եղայ, չեմ գիտեր: Չիմա տղու մը պէս կը դողամ քու առջեւ. ի՞նչ է սա:

– Աս կնշանակէ, որ դու դեռ տղայ ես, եւ պէտք է քու դաստիարակութեանդ վրայ հսկեմ ես: Այս երեկոյ ուրեմն կ'երակուրեն վերջը կը տեսնուինք, երբ ամէնքը պառկին:

Եւ սա ըսելով ձեռքը տուաւ, որ պագնէ, եւ դռնն անհետ եղաւ ու գնաց: Իսկ Թորոս մնաց հոն այն դռան առջեւ, փոխուած մարդ մը բոլորովին, սիրտը նոր, անձանօթ գուարթութեամբ մը գեղուն, եւ խաւար աշխարհք լուսաւոր եղած էր իրեն համար. երեկոյեան արեւուն վերջի ճառագայթները վճիտ ոսկեղէն էին, ծառերու եւ ծաղկանց կանաչը շատ աւելի գեղեցիկ էր, քան մէկ քանի ժամ առաջ, օդը առողջ եւ թեթեւ էր շնչելու, եւ վերջապէս երբ

պատուհանն Վար նայելով տեսաւ զբաբկէն, այնչափ իրեն գեղեցիկ երեւցաւ իր փշոտ եւ հաստ յօնքերով եւ իր յիսուն բայց կորովի տարիներով, որ եթէ չամչնար, պիտի ցատկէր, իջնէր եւ համբուրէր:

Բայց ինքզինք զսպելով, ականարկ ըթաւ, որ վեր գա:

ԳԼՈՒԽ Դ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՎԻՃԱԿԸ

Թեպետ զուարթութիւնը կը փայլէր Թորոսի բոլոր կերպաքանաց վրայ, թեպետ ամէն պատրաստութիւն ունէր խօսելու՝ քան լսելու, բայց Բաբկէնի լուրջ եւ տխուր կերպարանքը առժամայն ազդեցութիւն մը ըրին սրամիտ երիտասարդին վրայ, որ իր տարիքէն անհամեմատ վեր էր իր քսան տարիներուն մէջն ալ: Բաբկէն՝ թեպետ հագի թէ պարզ կարդալ եւ անունը ստորագրել միայն գիտէր, արտաքոյ կարգի խոհուն, անհամեմատ ուժով, տոկուն եւ անխոնջ պատերազմի մէջ, անդրդուելի, հաւատարիմ եւ նախանձայոյց ազգասէր մարդ մ'էր:

Թորոսի եւ Լեւոնի յաջողութեանց անթոյլ գործակից, եւ առաջինին պաշտող յիշատակին երկրապագու կրօնամուլ, միտքը դրած էր, որ եթէ Թորոս երկայն ապրէր, անտարակոյս Կիլիկիոյ անկախութիւնը ան ողորմելի վիճակը չէր ընկնէր. ուստի Լեւոն իրեն համար աննման քաջակորով երիտասարդ մ'էր, զուրկ ան խորագիտութենէն եւ նախատեսութենէն, որ իշխանի մը եւ գորավարի առաջին յատկութիւնքն են: Բայց որովհետեւ հաւատարմութեան մէջ անդրդուելի էր, խնդրեց Լեւոնի ծառայութեան մէջ ստնել եւ նորա գերութեան անբաժանելի ընկեր եղաւ. բանտին մէջ երկրորդական անձինք էին իրեն համար Լեւոն ալ, Ռուբեն ալ. ամէնքը երկու եղբայր նման կը գտնէին իրարու, ինք Թորոսի եւ իր եղբօր մէջ անբաւ հեռաւորութիւն

կը գտնէր: «Ռուբեն, – կ'ըսէր, – հօրը ճիշտ գաւակն է, ուժով, թեթեամիտ, քաջ մինչեւ ի յանդգնութիւն եւ ի հրաշագործութիւն ծանր վտանգի մէջ, որ կրնան զինք երբեմն ի յուսահատութիւն տանիլ, բայց պզտիկը, ո'հ իր գլուխը երբեք պիտի չի կորսնցնէ, իր հօրեղբօրը պէս պիտի լինի անյոյս վիճակներու մէջ՝ անխռով եւ հնարագէտ»:

Ուստի Թորոս իր հայրենասէր յոյսերուն գաւակն էր:

Ոչ Ռուբենի աշագրատութիւնը եւ մահը եւ ոչ Լեւոնի վախճանը, որ զինք տխրեցուցեր եւ դառնացուցեր էին, կարելի էր բաղդատէք Թորոսի փոքրիկ մէկ հիւանդութեան հետ, ուր Բաբկէն ինքզինք կը մոռնար, ա՛լ պարտաւորութիւնը չէր, որ անքուն կը հսկէր պատանոտյն սնարին քով, այլ գորովագութ մօր մը աշարջութիւնն էր. մինչեւ իր խոշոր եւ հաստ ձայնը դայլայլիկ մը առնուլ կը ձեւանար եւ կը փափկանար թէ որ կարելի ըլլար իր ահագին ձեռքերը նաեւ պիտի մանրանային, երբ դեղին սկահակը իրեն կ'երկնցնէր. այնչափ խնամք կը տանէր զինքը խնամելու եւ տածելու ժամանակ:

Ուստի, հիմա երբ տխուր ու դառն ներկայացաւ, Թորոս՝ «Ի՞նչ կայ, Բաբկէն հայրիկ, ընքուիներդ շատ խաւար կ'երեւան այսօր, – հարցուց, միթէ ամենեւին հայ սրտով մարդ մը չի կրցա՞ր գտնել»:

– Երանի՛ թէ չի գտնէի. գէշ, իշխանիկս, գէ՛շ:
– Ի՞նչ գէշ, գրուցէ՛ գլուխդ երերցնելուդ, ո՞ր է գէշութիւնը:
– Միտ դիր, իշխանիկս. ես հոսկից ելայ անձայր քաղքին մէջ բոլոր շուկաները պտտեցայ, մէկ կիլիկեցի հայ մը

տեսնելու համար, որ կարէնամ լուր մը առնուլ թէ մեր լեռները, մեր տղաքը ի՞նչ եղան. իրիկուն եղաւ, ալ յոյս կտրէր էր, մեյ մ'ալ մէկը գիս դրոճեց կամաց ձայնովի «Բաբկէն եղբայր», ձայնեց. գլուխս վերուցի, նայիմ՝ երկայն հասակով մէկը, բեռնակրի հագուստներով, շի ճանչցի.

«Մի՛ խօսիր, – ըսաւ, – միայն ետեւես եկու, ես ալ գրեց կ'ուզէի տեսնել»: Ո՞վ էր, չգիտէի, ան քիչ մը առջեւեն, ես ալ անոր հետեւելով շարունակեցինք ճամփան՝ մինչեւ խղճուկ իջեան մը հասանք, եւ սենեակ մը բացաւ: Երբ դուրը գոցեց «Չիս շի ճանչցի՞ ր», հարցուց. «Չէ» ըսի: «Բարի նշան, թէ որ դու ալ գիս շի ճանչցիր, ուրեմն սատանան ալ գիս շի կրնար ճանչել: Վահկեցի Կոստանդինը չե՞ս ճանչեր»: Իրօք Վահկեցի բերդակալն էր, եւ սկսաւ ինձի պատմել թէ ինչպէ՞ս բերդին անձնատուր լինելեն վերջը, բռնէր էին գինք հոռոմք ու շղթայակապ նաւումը մէջ դրած Պոլիս կը դրկէին, եւ թէ ինչպէ՞ս շղթաները կոտրելով նաւաստիներն ու պահապանները սպաննէր եւ նաւը Սելեւկիոյ ծովեզրը կրցեր էր խրել եւ անկից Տորոսի ծովեզրեայ ժայռերուն եւ մացառներուն մէջեն՝ գիշեր-ցերեկ, շատ անգամ անօթի, ծարաւ՝ քանի մը ձիթուն, քանի մը եղջիր միայն ուտելով, վերջապէս Սեւ լեռ գտեր էր, եւ թէ ինչպէ՞ս հոռոմները ամէն տեղ գմեր հայրերը կը հալածէին, կը շարշարէին, եւ թէ ամէնքը կը մրմռային, եւ թէ ան մեր անալիտան ազգուրաց Լամբրոնի իշխան-ները՝ անհոգ, անկարեկիր էին անոնց նեղութեանց, որովհետեւ իրենք իրենց առ կայսր հաւատարմութեան վարձք առած էին պատիւ եւ

իշխանութիւն: Իսկ Մամեստեայ հոռոմ կուսակալը՝ ամէն օր գիայն ու իր հաւատքը կը հայհոյէր, եւ ամէնքը առտուծմէ Լեւոնի տղոց մէկուն հասնելուն կը սպասէին, որ գէնքի վագեն: Ուստի Կոստանդին հարցուցեր էր թէ ո՞ր են Մլեհ եւ Ստեփանէ. եւ իմացեր էր թէ Հալէպու Նորեւտտին ամիրային ծառայութեան մէջ մտած էին. ելեր գնացեր էր գանոնք գտնելու, եւ հագի թէ Ստեփանէ համոզուէր էր Կոստանդինի հետ Կիլիկիա դառնալու, Մլեհ վրայ հասնելով, ոչ թէ միայն իր եղբօրը միտքը շրջելու՝ այլեւ գկոստանդին մատնելու երդում ըրած էր, եթէ նոյն օրը տաճկին հողերեն դուրս չելնէր:

Կոստանդին ալ յոյսը տրած եկեր էր Պոլիս, որ թէ կարելի է մեր կղզուոյն բանտը կոխէ, հայրդ ու գրեց ազատէ եւ տանի Կիլիկիա կամ մեռնի. ուստի գրեց կուզէ հիմա տեսնել:

Իսկ Թորոս աւ պատմութիւնը մտիկ ընելեն վերջը առանց պատասխան մը տալու եղաւ եւ մտախոհ՝ սենեկին մէջ վերվար կը շրջագայէր՝ երբ Բաբկէն արձանի պէս անշարժ կեցեր էր. վերջապէս Թորոս դառն ժպիտով մը՝

– Բաբկէն հայրիկ, – ըսաւ, – շատ կ'ուզէի Կոստանդինը տեսնել, վասնզի կ'երեւակայեմ թէ ինչչափ, որ շատախօս է, նոյնչափ եւ աւելի ալ քաջ է, բայց այս անիծեալ կառավարութիւնը, որ աւազակներու, գողեր ու համար ինչչափ անփոյթ է, այնչափ արթուն է մեզի պէս գերիներու համար, ո՛վ գիտէ թէ Կոստանդինի հոս գտնուիլը ոստիկանութեան լրտեսները չեն գիտէր, եւ արդէն կամաւ թողած են, որ պատի եւ տեսած ու տեսնուած մարդիկը

նշանակեն: Քանի որ Մլեհ այդչափ անարգ սիրտ մը ունի, եւ Ստեփանէ այդչափ հողդողդ է, քանի որ Լամբրոնի իշխանքը հոռոմոց գերութենէն չեն ձանձրացեր, ես պէտք է իմ ազգիս գլխուն ճարը տեսնեմ. գրուցէ Կոստանդինն, որ զիս տեսնել անօգուտ է, թող զիս Սեւ լեռը սպասէ: Այսչափ տարի համբերեց, շատ-շատ՝ տարի մ'ալ համբերէ: Ի՛նչ տեղեկութիւն, որ բերէր է՝ ինձի բաւական է: Բայց չի հարցուցի՞ր թէ ինչ միջոց, քանի հոգի ունի եղեր, որ աս մայրաքաղաքին դռան առջեւ կը դգիի մը բանտ մը կոխելու յանդգնութիւնը ունեցեր է:

– Քիչ մը դրամական օգնութիւն գտնելով քանի մը եկեղեցականներէ, գենովացի նաւ մը վարձեր է, հինգ ալ ընկեր գտեր է իրեն պէս անվեհեր մարդիկ եւ աս խորհուրդը մտածէր է:

– Բայց դու ի՞նչ ըսիր, Բաբկէն, աս մեր Կոստանդինն մտածութեանը:

– Ըսի թէ յիմարութիւն է, եւ բարեբախտութիւն մ'է, որ արդէն բանտին դուրը բացուած լինելով իրենց քաշութեան կարօտութիւն չէ մնացած, որ Կիլիկիոյ միմիայն յուսոյն թերեւս անօգուտ մահը պիտի պատճառէր: Ուստի չե՞ս ուզեր իրեն գալը զքեզի հետ տեսութեան:

– Չեմ ուզեր, որ այսպիսի քաջ մարդիկ հուսակտուր լինին, ուստի դու կրնաս խոհեմաբար զիս տեսնելու անօգուտ եւ վնասակար հետեւանքը իմացնել:

– Արդէն գրեթէ իմացուցի, եւ ինք շատ տխրեցաւ, վերջին պատասխանի մը կսպասէ վաղը շուկայի մեծ դռան առջեւ:

– Ահա, վերջին պատասխանն ալ դարձեալ աս պիտի լինի: Երթալ եւ մեր լեռներուն մէջ ինձի սպասել:

– Այսչա՞փ: Ուրի՞շ:

– Կ'երեւայ թէ ուրիշ մտածութիւն մ'ալ դու ունիս, Բաբկէն հայրիկ:

– Այո՛, ունիմ:

– Չրուցէ՛ ուրեմն:

– Կը հրամայե՞ս, որ գրուցեմ: Ի՞նչ կարգիլէ, որ մենք ալ Կ'ոստանդնի պատրաստ նաւով դառնանք Կիլիկիա. կարելի չէ՞, որ Կոստանդին հագի հասած դեռ մարդ իր գալուն հոտը չառած, մտնենք իրեն հետ նաւը եւ շուտով ճամփայ ելնենք:

Եւ այս խօսքերը ըսելուն՝ Բաբկէն իր երկայն ընքոյիներուն տակեն իր սուր աչքերը Թորոսի բիբերուն վրայ տնկած պատասխանի մը կը սպասէր: Այդ նայուածքը եւ նորա նշանակութիւնը միայն Թորոս կրնար իմանալ, ուստի անխտով պատասխանեց, ոչ թէ Բաբկէնի մտքին, այլ սրտին խօսելով:

– Մենք մեր բանտեն ելնելուն երկրորդ օրը թէ որ այս բնակարանը թողունք եւ փախինք, կարելի է, որ կարէնանք ողջ-առողջ Կիլիկիա հասնիլ, միթէ բոլոր յունաց սրընթաց նաւերը մեր ետեւեն չե՞ն սրանար, միթէ ան կառավարութիւնը, որ Լեւոնի մահուրնեն գրեթէ տարի մը վերջը իր ապուշ տղան բանտեն ազատելու համար այնչափ բարեխնամ աղաչանաց խուլ եղաւ, եւ հագի շնորհք մը ընելու զիջաւ, կը յուսա՞ս թէ գաղտնի մեր վրայ չի հսկեր եւ մեր առաջին անխտհեմութեան անյուշ բանտի գմեգ չի

դատապարտէր: Ես ալ կը սիրեմ ազատութիւն, ես ալ կը յիշեմ մեր լեռներուն պայծառ արեւը, երեկոյեան գով քամին եւ անջինջ երկնքին պարգոութիւնը, եւ բան մը չի կայ, սա լաւ լսէ՛, Բաբկէն, բան մը, որ կարէնայ գիս իմ պարտքես, իմ առաջադրութենես կասեցնել, բայց ուխտ ալ ունիմ, որ հախտուն բան մը չընեմ:

Աս վերջին խօսքերը, որ Բաբկէնի ճակատը պարզեցին եւ յօնքերը իրենց բուն տեղը տեղաւորեցին, դեռ իր վստահութիւնը ամբողջ չի կրցան գրաւել, եւ Թորոս լուռ կը նշմարէր, ուստի իբրեւ թէ նորա մտաք խորունկը չի թափանցած՝ քանի մը պտոյտ ընելէ վերջ, սենեկին մէջ, ըսաւ.

– Ես քեզի ուրիշ գաղտնիք մը պիտի հաղորդէի, սա գոան գաղտնիքը, որ պարգուեցաւ: Օրիորդը, որ դու նախ տեսար, որոյ թերեւս միայն պարտական ենք մեր ազատութիւնը, հայ է մօր կողմէ եւ սրտով բոլորովին:

– Փա՛ռք աստուծոյ:

– Այդ կողմեն ալ սիրտդ հանգիստ բռնէ. առ սա քանի մը ոսկին, անցիր դիմացի կողմը Ղալաթիոյ քաղաքը, հոն հայոց եկեղեցի ալ կայ նայէ՛, տեսնուէ՛ ազգայնոց հետ, ի՞նչ վիճակի մէջ են, իմացիր, թէ որ առանց կասկածի ստուեր տալու կրնաս իմանալ թէ գենուացի նաւեր կան, որ ոչ Միջերկրական միայն՝ այլ նան. Պոնտոսի ծով կ'երթան, տեղեկութիւն ա՛ն, ամէն ճամփայ լաւ է Կիլիկիա մտնելու համար: Ամենեն ապահով տեղ տեսնուելու համար՝ հայ եկեղեցին կրնայ լինիլ. բայց այդ նաեւ ինձի համար արգիլուած է, թերեւս, ինձի համար սա բանտը չեմ

գիտէր առաջինն որչափ ընդարձակ է: Տեսնե՞ք... Դու խոհեմութիւն ունիս, պէտք չէ որ ես քեզի կը կրկնեմ թէ ինչ վիճակի մէջ ալ լինիս, պէտք է շանաս իմանար բայց միշտ առանց հարցնելու: Ժամանակը արդէն ուշ է, դու ալ յոգնած ու անօթի, երթանք կերակուրի:

Թէպէտ Բաբկէն իրօք անօթի էր, բայց կար բան մը, որ դեռ իրեն համար վարագուրեալ էր մասամբ, այսինքն՝ աղջիկը, որ «մօր կողմէ հայ էր եւ որ իրենց ազատութեան համար աշխատէր էր». եւ քանի որ մանրամասն պատճառները չէր իմացեր, իր ախորժակը կատարեալ չէր. բայց որպէսզի Թորոսի կամաց դէմ չի մեղանչէ, որ աններելի յանցանք կը համարէր, ամէն կերակուրներէն կշտապինդ կերաւ, Կիզիկոնի վճիտ գինին լաւ մը խմեց, եւ երբ Թորոս ելաւ քաշուեցաւ իր սենեակը, իր լայն յօնքերը վեր առնելով եւ իր սուր աչքերը գոհութեան ժպիտով մը անոր յետոց վրայ դարձնելով «Աստուած յաջողութիւն տա, իշխանիկս», կը մոռնար քթին տակէն, «Դու շատ խելօք տղայ ես, որ աղջիկ մը խելքդ հափափէ ու քեզ կնիկ դարձնէ, ալ ես այս գիշեր հանգիստ կրնամ քնանալ. դու գուարճացիր ինչչափ կ'ուզես, բաւական է, որ տարին չանցած աս նգովուած քաղքին պարիսպներէն մէկ մը դուրս նետուինք...: Մեր լեռները հարցուցի, մեր ազգին ընդհանուր վիճակը հարցուցի... իմիններս ամչցայ հարցնելու՝ վախեցայ հարցնելու... ո՞վ գիտէ, ի՞նչ եղան, ո՞րջ են, մեռա՞ծ են, ո՞ր են... իրաւ է որ անոնք հարցնելու ժամանակ ալ չի կար, անշուշտ ան ալ չէր գիտեր... Լաւ տղայ է Կոստանդին, քաշ է, ի՛նչ օգուտ, որ

թեթեւ է. ո՛վ գիտէ Մլեհի՞ն էր յանցանքը թէ իրեն...»:

Այս մտածութիւններով սկսաւ մրափել Բաբկէն հայրիկ իր նստած տեղը, եւ իրօք ալ իրեն ան մրափը իր տղայութենէն ի վեր ամէնուն քունին տեղ կը բռնէր, եւ որ իրեն համար բաւական էր քսանչորս ժամ պատերազմելու եւ քառասունութ ժամ քալելու:

ԳԼՈՒԽ Ե ԴԻՈՆՆԻՍ

Այս փոքրիկ տան անմիջապես կից տուն մը կար, որու մէկ սենեակը միայն տեսանք մենք՝ սենեակ կամ մատուռ աղջկան մը սիրոյն, որ գաղտնիք մ'էր ամէնոմէ համար բացի ծեր Գիոնիսէն, որ աս որք աղջկան ոչ միայն բժիշկ, այլեւ խնամակալ, խորհրդական, սրտակից վարժապետ եւ հայր եղած էր միանգամայն:

Գիոնիս տկար եւ նիհար մարմնոյ մէջ կորովի սիրայ ունէր եւ մեծահանճար գլուխ մը, ի բաց առեալ իր արհեստը, որ զինք ուսմանց եւ գիտութեանց տարեր էր ի տղայ տիոց, իր զանազան ճամփորդութիւնքը ի Փոքր Ասիա, յարաբիայ, հեգիպտոս եւ հասորեաստան իր միտքը ընգարձակեր եւ հարստացուցեր էին, եւ դիտող ու հետաքննին բնութենէն ամէն գաղտնեաց պատճառը փնտրելով, մոռցեր եւ թերեւս արհամարհէր էր սրտի զգացմունքները: Եւ վերջապէս, երբ յոգնած եւ տկարացած երկար եւ բազմամեայ պանդխտութիւններէն Բիզանդիոն դարձեր էր, իբրեւ թէ յանկարծ աչքերը բացուէր էին տեսնելու եւ իմանալու թէ ժամանակը անցէր էր. ուստի փիլիսոփայաբար որոշէր էր իր միայնութիւնը ուսմամբ մխիթարել, եւ իր արհեստին պատճառաւ Ալեքսիսի՝ Եւփիմէի հօր հետ վերաբերութիւն ունենալով քիչ-քիչ անոր բարեկամաբար եւ եղբայրաբար կապուեցաւ, անոր ընդարձակ պալատին մէջ իր սենեակները ունեցաւ, եւ

առանց գգալու ան մարդը, որ կարծեր թէ ընտանեաց սէր, գաւկի սէր իր սիրտը մուտք պիտի չունենային, իր սիրտը գորովայից գտաւ անոնց ամէնուն համար, որ Ալեքսիսի էին. անոր կինը իր քոյրն էր, անոր որդիքը իր ալ հարազատ գաւկներ եգան, եւ ազատ սիրտ ունեցող կարծեցողն օր մը տեսաւ թէ իր խեղճ սիրտն ալ գերի էր տողոց ճշերուն, խնդալուն, տխրութեանց եւ ուրախութեանց, եւ ինքնաբերաբար քարոզ եւ դաստիարակ եղած էր անոնց բարոյականին, ինչպէս բժիշկ եւ խնամածու էր անոնց կենսականին: Իր աս պարտաւորութիւնները կրկնապատկեցան, երբ Ալեքսիս իր մահուան անկողնին մէջ ծեր բարեկամին յանձնէք իր ընտանիքը: Ալ ան օրէն վերջը Դիոնիս տան հայրը եղաւ, եւ տեսանք թէ ինչպէ՛ս ոչ միայն անոնց պիտոյից այլ նաեւ անոնց ամէն քնոյշներուն կը ծառայէր, եւ Եւփիմէ իր ազնիւ բնավորութեամբն ու կարեկից սրտովն բռնատր մէր խեղճ ծերուն գլխուն, որ նորա կամաց հակառակիլ չէր գիտէր, եւ անձնասէր ծերութիւնը ժամանակ չէր գտներ իր բերմանն հետեւելու: Ուստի ինչ որ Եւփիմէ կուգեր, Դիոնիս կը կատարէր. եւ որովհետեւ իր արհեստին եւ ուսմանց համար մեծ համբաւ ուներ եւ ծանր պարագաներու մէջ կը փնտրուէր թէ կայսերական եւ թէ մեծատոհմ ընտանիքներէ եւ ամէնքը զինք կը յարգէին, ուստի կրցեր էր յաջողիլ իւր ազդեցութեամբս ու խնդրանք զմեր Թորոսն ալ բանտեն ազատել, եւ այդ տան մէջ, որ անյայտ մաս մէր Եւփիմէի պալատին՝ տեղաւորել:

Այս ընդարձակ բնակարանին նկարագիրն ընել աւելորդ

Է: Ժամանակին շռայլութիւնը ինչ-որ սովորութիւն ըրած էր գարդարելու համար մեծամեծաց պալատները, ընդարձակ ոսկեձեղուն սրահներ եւ սենեակներ պատկերներով, գորգերով, բազմոցներով հոն աւելիով կը գտնուէին եւ բնական է, որ տարիներով ընդարձակ գաւառի մը կուսակալի կողոպուտները մայրաքաղաքին մէջ վայելէ: Ուստի Ալեքսիս Ծերակոյտի անդամ անուանեալ եւ իր քաղցր բնատրութեան համար կայսեր սիրելի՝ տանը շքեղութիւնն ու պերճանքը մեծ պարտատրութիւն կը համարէր, մանաւանդ որ իր հայ թագաւորագն կինը ամէն բանէ աւելի գոհ ընել կուգեր, վասնզի սաստիկ կը սիրէր, եւ նորա մաղձոտ եւ տխուր վայրկեններէն կ'ականածէր, որ առանց գանգատ մը յայտնելու, հայրենի երկրին յիշատակին՝ աչքի փայլ մը կ'ունենար, եւ հռանդեամբ՝ իրաւ շատ քիչ անգամ՝ իր տղայութեան ձիարշաւները՝ եւ խազերը տարեկից աղջկանց հետ կը յիշէր:

Եւ աս կինը թեպէտ բուն հայրենիքեն վտարանդի, վասնզի իր պապը՝ Սենեքերիմ, թողէր էր Վասպուրական աշխարհք եւ եկեր էր բնակելու Մեքաստիա, բայց դարձեալ հին հայրենեաց յիշատակներով սնեալ՝ ինչչափ հեռացել էր, նոյնչափ ալ անոր վրայ սէր ունէր. ուստի իր էրիկը միշտ տխրութեամբ կ'ուտար իրեն հին Հայաստանի ցանցառ նամակները, որ երբեմն-երբեմն իրեն տեղեկութիւն կը բերէին նորա թշուառութեանց:

Ուստի իրեն մխիթարութիւն միայն Կիլիկիոյ Ռուբինեանց յաջողութիւնքն էին, եւ ինչ որ անոնց յառաջադիմութեան

համար կը խօսուէր՝ զինքը գաղտնի ուրախութեամբ կը լեցնէին, եւ Ալեքսիս Թորոսի եւ Լեւոնի քաջագործութեանց լուրերը ինք կը բերէր կատակով եւ միշտ կ'աւելցնէր. «Մեզի համար անհաճոյ, եւ քեզի շատ հաճոյ լուրեր կան դարձեալ»: Իսկ երբ Լեւոն իր գաւակներով գերի բերուեցաւ մեծ քաղաքը, այս կինը սրտի սուգ առաւ եւ կրցած օգնութիւնը ըրաւ եռանդագին, ինչպէս վերը յիշեցինք: Եւ երբ ինքն ալ մեռաւ՝ Եւփիմէ մնաց միմիայն ժառանգ հայրենի ստացուածոց եւ մայրենի հայասիրութեան: Թէպէտ իր սէրը աւելի հետեւանք կրնար համարուիլ ուրիշ դժբախտ սիրոյ, ինչպէս երբեմն կը յայտնէր Դիոնիս փոքրիկ ժպիտով մը առանց վիրաւորելու իր սանուհին, որ անտարակոյս ռիցէ՛ կատակի կրնար համբերել, երբ ան մարդէն կ'ուզար. եւ աններելի կը համարէր այնպիսի գաւեշտի ստուեր մը նաեւ թէ ուրիշը համարձակէր յանդգնէր: Վասնզի այդ չքնաղ եւ արքունի կերպարանքին փափութեան եւ մտաւորական սրամտութեան ներքեւ բուռն եւ խրոխտ բնատրութիւն մը կար, որ կարելի էր կոտորտել եւ փշրել, բայց ոչ երբեք ծռել եւ հակել. եւ ծերուն բոլոր խրատները ու հայրական յորդորները անօգուտ կը լինէին, երբ իր լուսալիր աչքերը հրալիր կը դառնային շանթահարելու համար իր կամաց ընդդիմահարները: Բայց ժամանակը եւ բախտին խիստ հարուածները, որ իր երիտասարդ տարիքին վրայ բռնացան, սկսած էին զինք համոզել իր խնամակալին խորհուրդներուն ջանալ զիջանիլ, եւ աւելիդ խոհեմութիւն ունենալ մեր այս պատմութեան օրերուն: Ուստի երբ Եւփիմէ անմիտ, յամառ

Եւ անիրաւ վիճաբանի մը կը պատահէր եւ կը զգար հրալից ամպը, որ ճակտին վրայ կը դիգուէր, կը լռէր եւ իր դաստիարակին ժպիտ մ'արձակելով կ'առնէր կը քալէր, եւ հանդարտութիւնը հասնելէն վերջը դարձեալ կ'ուզար ի կռիւ, բայց ալ գէնքերը փոխուած էին, իր սուր միտքը փոխանակ շանթերու՝ թունաւոր նետեր կ'արձկէր, հեզնութիւն եւ երգիծանք կը սրանային իր շրթունքներէն: Եւ դարձեալ այս ամէն բնատրոթեան խստութեամբ ալ թէ որ կանայք փախչէին իսկ իր ընկերութենէն, Էրիկ մարդիկ գիտնալով ալ թէ անխոց պիտի չելնեն իր պալատէն՝ դարձեալ կը վազէին փափագով իր տեսութեան: Այսչափ զօրաւոր են կը նկան մը գեղեցկութեան հրապոյրքը:

Ուստի նոյն գարնան երեկոյին, Բիւզանդիոնի վճիտ երկնքին լիալիր լուսնով մը, նստած էին Եւփիմեայ մեծ սրահին յարակից կախաղանաւոր կիտրոն եա պարտիզին մէջ քանի մը հիւրեր Օրիորդին բազմոցին շուրջը: Իսկ նա իրենց սիրաշունչ շողոքորթութեանց այնպիսի ժպիտներով կը պատասխանէր, որ անկարելի էր որոշել թէ հաճույի՞ց էին արգասիք եթէ արհամարհանաց: Վերջապէս երիտասարդ մը, որու սնապարծութիւնը հագուստներէն կը վազեր, որու պշրանքը հոգուոյն նուաստութեան հայելին էր, սրտնեղութեամբ ոտք ելաւ եւ կիսով գլովսը դէպ Օրիորդը դարձնելով

– Չարմանք է, – ըսաւ, – որ Կոմնենոսի մը նաեւ ձեր գեղեցկութիւնը անուշ բառ մը չունի պատասխանելու, արքայագուն մըինձի պէս, որ

կայսերական պատուանդաններուն վրայ է իր ծննդեամբ, թերեւս շատ նուաստացաւ հաճոյանալու համար ձեզի:

Եւփիմէի առաջին շարժումըքը նետի հարուած մը ընդունող առիծին էր, եւ հագիլ թէ իր գեղեցիկ ճակատը ցնցեց եւ աչքերը փայլակեցին, միտքը եկաւ թէ իր բախտը իրեն կը սպասէր եւ ինք երջանիկ էր, ուստի ելաւ հանդարտ ձեով՝

– Ներէ, արքայագն իշխան, թէ որ ես անզգայ կը գտնվիմ ձեր կատարելութեանց, որոնց բարձրութիւնը մէկը չի կրնար ուրանալ. ուստի ձերն է յանցանքը թէ որ ձեզի հաւասարները չի փնտրեցիր:

Եւ այս խօսքերը ազնուական ծանրութեամբ մը գրուցելէն վերջը՝ նոյնպէս գամենքը ողջունելով, գլուխը բարձր՝ թագուիտոյ մը պէս իր սենեակները քաշուեցաւ, ուրախ, որ դիրութեամբ ազատեցաւ ընկերութենէ մը, որ զինքը կը ձանձրացնէր, ուրախ գտնելու համար ան ընկերութիւնը, որուն համար սիրտը կը տրոփէր:

Իսկ նոքա, որ մնացին՝ մեղադրեցին Իսաք Կոմնենոս, որ այնպիսի նախատանոք եւ կոպտութեամբ վարուեցան գեղեցիկ Օրիորդին հետ, եւ դրկեց զիրենք անոր ընկերութենէն: Իսկ Դիոնիս որ անշշունջ կը դիտէր աս ամէն եղածները, զիրենք ամէնն ալ ճամփայ դնելէն վերջը, ուղղուեցաւ գտնելու իր սանուհին, որ իրեն կը սպասէր եւ որ զինք տեսածին պէս, մէկէն դիմաւորելով «ի՞նչ է կարետր գրուցելիքդ», ըսաւ:

– Իմ գրուցելիքս հարցմունք մ'է, ի՞նչ է քու միտքդ հայ

երիտասարդին համար:

– Այս հարցնունքդ զիս կը զարմացնէ, դու լաւ գիտես իմ միտքս:

– Անոր միտքն ի՞նչ է:

– Անշուշտ իմ միտքս ինչ որ է՝ անորն ալ նոյնը պէտք է ըլլա:

– Խնդրեմ ուրեմն ես ալ մէկ մը տեսնվիմ իրեն հետ եւ իր բերն են լսեմ եւ ըստ այնմ շարժիմ:

– Վտանգ մը կա՞յ արդեօք, շուտ մը ինձի գրուցէ:

– Շատ անհամբեր ես, զաւակս, դու իմ ըսածս ըրէ:

Եւփիմէ առանց ժամանակ անցնելու աս վերջի խօսքերուն վրայ մէկեն սրացաւ սենեակէ սենեակ եւ գաղտնի դուռը բանալով, տեսաւ, որ Թորոս ոտքի վրայ իրեն կը սպասէր. առանց ամենեւին խօսելու ձեռքեն բռնեց եւ շիտակ հոն տարաւ, ուր Դիոնիս նստած կը մտածէր, եւ երբ երկուքն ալ իր առջեւը կանգնած տեսաւ, առանց կերպարանքը փոխելու եւ առանց շարժումք մը ընելու միայն իր սուր աչքերը Թորոսին վրայ ուղղելով՝

– Եւփիմէ գրուցած է քեզի իմ ով ըլլալս, ինք իմ զաւակս է, ուրեմն պէտք է ինձ միտքդ շուտով յայտնես:

Այս առանց յառաջաբանի լակոնական հարցնունքին հետեւանքը թէպէտ երկայն էր, բայց Թորոս մէկեն, մէկ նայուածքով դատեց դիմացի մարդը, հարցնունքին նշանակութիւնը եւ մօտակայ վտանգ մը:

Ուստի առանց դանդաղելու պատասխանեց.

– Թէ որ Օրիորդը այսչափ գեղեցիկ եւ սիրելի

յատկութիւններ ալ չունենար, միայն ինձի ըրած բարերարութիւնքն բաւական էին ինչ որ ունիմ՝ իմ անձս իրեն նուիրելու:

– Բաւական է, ազնիւ երիտասարդ, ես ալ քեզմէ սա պատասխանին կը սպասէի: Հիմա նստէք եւ մտիկ ըրէք, որ ըստայնմ շարժինք: Վտանգ մը կայ, եւ վտանգը քու ազգայիններեդ մէկեն կը հասնի, որ երբեմն քու հորդ բերդակալն է եղեր եւ շատ ալ վտանգատր մարդ, 1ւ հիմա Պոլիս կը գտնուի ծպտեալ ու ոստիկանութեան լրտեսները գինք ճանաչէր են եւ իրեն հետքը նաեւ գտեր. աս գիշեր խորհուրդ ալ կայ գինք ձերբակալելու. բայց այս դիպուածն վերջ կայսեր շնորհքին վրայ վստահիլ անկարելի է եւ մեծ անխոհեմութիւն. ուրեմն դու ի՞նչ կը մտածես, ի՞նչ պիտի ընես:

– Դեռ հիմա աս վայրկենիս կ'իմանամ մօտալուտ վտանգը, թէ որ կարելի է փախիլ՝ հիմա փախինք, կ'ըսես: Բայց ո՞րն է ապահով ճամփան:

– Հիմա ապահով ճամփան սա տունը չի կենալն է, եւ ամիսի մը չափ ժամանակ ծածկուիլն ու ոստիկանութեան կարծեցնել թէ դու փախած ես:

– Ես բանտէ նոր ելած՝ աս ընդարձակ քաղաքին ոչ լաւ տեղեակն են եւ ոչ ծանօթ մը ունիմ. ինչ որ ըսես, կը կատարեմ:

– Լաւ, ուրեմն պատրաստուի շուտով դու եւ ծառայ: Չգեստդ եւ յունարէնէ կատարեալ գիտութիւնդ գրեց չեն մատներ. խոհեմութիւն քեզի չեն յիշեցնէր. ես գրեց կը

ճանչեմ: Հիմա ուրեմն պէտք է ճամփայ ելնես:

Ելաւ ծերուկը եւ դռան մօտենալով «Լազար» կանչեց:
Մէկէն երեցաւ արդէն մեզ ծանօթ տնտեսը:

– Պատրաստ է ամէն բան:

– Այո՛, տիար:

– Ուրեմն, – ըսաւ Թորոսի, – քու ծառադ ալ պէտք է պատրաստուի:

– Ան միշտ պատրաստ է, – պատասխանեց Թորոս եւ շտկուիցաւ դէպի դուռը: Իսկ Եւփիմէ առանց մէկ բառ մը կորսնցնելու, մէկ մը ծերուն, մէկ մը Թորոսին կը նայէր եւ առանց Թորոսի թերթ թողլու եկաւ մինչեւ նորա սենեակը, եւ փոքրիկ կապոց մը շինելով ստկի ու ճերմկեղէնի կը սպասէր՝ երբ Բաբկէն իր տիրոջ հետ վեր ելաւ: Եւփիմէ առանց բան մը գրուցելու կապոցը Բաբկէնի ձեռքը տուաւ. անկից վազեց Լեւոնի կախուած սուրը առաւ, Թորոսի երկնցուց, որ ան սիրուն ձեռքը իր շրթանց տանելով սուրը առաւ մէջքը կապեց: Եւ ասոնք ամէնը արագ, բայց անխոռվ կատարուեցան, իբրեւ թէ շատոնց որոշուած լինէին, եւ երեքը մէկէն ծերուն քով գտնուեցան:

– Լաւ, – ըսաւ ծերը, – հիմա, Լազար, նայէ՛ ծառայ, աղախին չի գտնուի դուրսը:

– Մարդ չի կայ, տիար. եւ բոլոր լոյսերը մարած են:

– Աստուած բարի յաջողութիւն տա ձեզի, – ըսաւ ծերը եւ Թորոսի ձեռք տուաւ, որ նոյնպէս ձեռքով պատասխանեց:

Եւ երբ սենեկին դռան քով եկաւ, դարձեալ պագաւ Եւփիմէի ձեռքը, որ մինչեւ ան վայրկեան բառ մը բերն

են չէր հանած եւ միայն այն ատեն աչքերը արցունքով՝ «Աստուած հետդ ըլլա» ըսաւ. իսկ Թորոս մեյ մը երկինք նայեցաւ, մ'եյ մ'ալ անոր, եւ գլուխը դարձուց դէպ իր ճամփան, ամենայն արագութեամբ, ծածկելու համար սրտին յուզմունքը. Բաբկէն անշշունջ կ'երթար իբրեւ իրեն շուրը:

Պալատին մէկ պզտի դռնէն Լազար սիրենք դուրս հանեց, եւ լուռ անձայն փողոցներու մէջէն արագ-արագ կ'երթային այս երեք անձինքը, երբ իրենց քովին կ'անցնէին խաւարի եւ անզգամութեան արբանեակներ. մինչեւ որ իրենց սահմանեալ տեղը իջան քանի մը գիշերապահ խմբիկներ ալ եղան, որ իրենց հարցմունք ընելու եթէ պատրաստուէին, Լազար անոնց գլխաւորին ականջէն բան մը զրուցելով ճամփայ կ'առնէր, մինչեւ հասան տան մը դռան առջեւ. հոն Լազար բանալի մը հանելով դուռը բացաւ եւ իր ընկերները ներս մտցնելով դուռը կամացուկ մը գոցեց:

– Շնորհէ ձեռքդ, իշխանդ իմ, – ըսաւ, – որ աս մութուն ձեզ առաջնորդեն, եւ Թորոսի ձեռքն առնելով տարաւ սենեակ մը. Բաբկէնի համար դժուարութիւն չի կար, վասնզի մութուն ալ կը տեսնէր. «Դուք հոս նստէք» ըսաւ Լազար եւ աներեւոյթ եղաւ: Իսկ մեր երկու հայերն մնացին մթութեան եւ խաւարի մէջ, գոնէ Թորոս գիտէր թէ ինչ բանի համար էր այս գիշերային փախուստը. երբ Բաբկէն, որ կարծէր գուշակել ինքնիրեն կ'ըսէր. «Իշխանիկս աս գիշեր աչք գոցած չէ, ես լաւ քնացա... արդեօք Կ'ոստանդնի գալը իմացա՞ծ են. երբ այդպէս է, իրաւ աս հոռոմները սատանայ են. ես չի

կրցայ ճանաչել, անոնք ինչպե՞ս ճանաչեցին... հիմա ո՞ր կ'երթանք, անտարակոյս պիտի տեսնենք... հոռոմ աղջիկը իրաւ գեղեցիկ է... բայց ան սուր աչոյի, մեծճակատ ծերը ո՞վ էր... Է՛հ, Բաբկէն, ամէն բան կիմանանք... աստուած տար յաջող լինէինք, մէկ մը մեր Սեւ լեռը գտնէինք...»:

Այսպէս կը խորհրդածէր Բաբկէն, երբ Լազար երեւցաւ՝ «Երթանք, տիար իշխան», ըսաւ: Քանի մը քայլ առնելով դուռ մը բացաւ եւ ինքզինքնին լուսնի լուսոյ մէջ եւ ծովեզրը գտան: Երեք ջուխտակ նաւ մը կը սպասէր: Հագիւ թէ տեղաւորեցան՝ նաւը սկսաւ սուրալ պատռելով ծովը՝ թողլով աջ կողմը մայրաքաղաքին եւ ձախ կողմը Ղալաթիոյ ամրոնքը, քանի մը ձկնորսի նաւեր եւ քանի մը պահնակ նաւեր միայն կային ծովուն վրայ, որոնց մէկ հատը միայն մօտենալով նաւուն եւ Լազար իր նշանի բառը տալով ազատ իրենց ճամփան կը շարունակէին նաւուն գլուխը դէպի Վոսիփոր միշտ ուղղելով: Կ'անցնէին շարունակ եւ ետ կը ձգէին այսօրուան Պեշիքթաշ, Օրթագեղ, Առնաւուտ գեղ եւ կարգաւ արուարձանաց շարունակում թիւնքը դէպի վեր, մինչեւ որ հասան Թարաբիայի ծովեզրը տան մը առջեւ եւ հոն նաւակը կեցաւ: Ան ատեն Լազար ելաւ ցամաք եւ ձեռամբ հրանցնելով զթորոս, որ ցատկեց ելաւ նաւեն Բաբկէնի հետ, նաւավարներուն քանի մը խօսք ըրաւ ու ճամփեց: Հոն ծովեզրը գիրենք թողլով պտոյտ մը ըրաւ, մտաւ տան քովի ճամփան, զարկաւ ցած երկաթապատ պատուհան մը, եւ պառաւ կին մը ձայն տուաւ ներսեն. երբ իր անունը տուաւ՝ «Աստուածածին, – ըսաւ կինը, – այս ատեն, Լազար, ի՞նչ

կ'ուզես»:

– Բա՛ց, մայրիկս, – ըսաւ ձայնը, – հիմա խօսելու ժամանակ չէ, գովը գմեզ սառեցուց:

Պատաւը նիգերը խախտեց, եւ քովնտի դուռը բացուեցաւ: Լազար ներս մտնելով նշանացի լռութիւն հրամայեց պատաւին, եւ կանթեղը առնելով ձեռքէն հիւրերը ներս մտուց եւ դռնապանի բնակարանը թողլով, շիտակ գիրենք մաքուր սենեակ մը հանեց, ուր անկողին ամենայն ինչ պատրաստ կար իրենց պիտուից համար:

Գիշերը յառաջացեր էր, լուսինը լիալիր կը թագաւորէր երկնքին վրայ եւ հանդարտ ընթացքը կը շարունակէր, ծովը հանդարտ նոյնպէս, իբրեւ թէ երբեք ալեկոծութիւն չէր ունեցեր. բնութիւնը վերջապէս իր բոլոր գեղեցկութեամբ զարդարեալ խաղաղութեան կերպարանքն ունէր. Թորոս պատուհանին առջեւ նստած կը նայէր, բայց տեսարանին գեղեցկութիւնը ոչ կը տեսնէր, ոչ կը զգար, այլ նամանաւանդ թէ ստելի կ'երեւար իրեն ամէն բան, եւ դժուար էր որոշել եթէ վերահաս վտանգը՞ արդեօք թէ գեղեցիկին երեսն հապճեպ արքտրն էր, որ իրեն ծանր կը թուեր, բայց ստոյգն հոն էր, որ լուսինը արիւնագոյն կ'երեւէր աչքին, ծովը պղտոր հայելի մ'էր, ծաղիկները հոտ չունէին, եւ սոխակը, որ վար գերուն մէջ կը դայլայլէր մահուան երգի պէս ստելի էր իրեն, վասնզի Եւփիմէ չի կար: «Աւա՛ղ, ուրեմն առանց անոր հայրենեաց փրկութիւնն նաեւ իմ սրտիս չպիտի քաղցրանա՛յ», մրմնջեց եւ շտկուեցաւ դէպ անկողին, երբ յանկարծ միտքը եկաւ Բաբկէն, որ հոն կեցեր էր արձանի

պէս. միտքը նաեւ եկաւ թէ քանի որ դուրս ելած էին իրենց տանէն ոչ բառ մը նա արտասանած՝ եւ ոչ ինք իւր պապանձման մէջ խօսք մը անոր ուղղած էր. թէպէտ սէրը խիստ, նախանձոտ եւ անողոր խորհրդական մ'է եւ կը մերժէ ամէն բան, որ սէր չէ, բաց Թորոս շատ մեծ սիրտ ունէր մոռնալու համար այդ ազնիւ մարդուն հաւատարմութիւնը իրեններուն եւ իրեն. ուստի ճամփան փոխեց եւ անոր մօտենալով՝ «Բաբկէ՛ն հայրիկ. դու ի՞նչ կը խորհիս աս մեր դիպուածին», ըսաւ դառն եւ մտերմական ժպիտով մը միանգամայն:

– Ի՛նչ գրուցեմ, իշխանիկս, վտանգ մը թէպէտ կ'երեւայ մեր փախուստ են, բայց կը թուի նաեւ թէ յաջող ելք պիտի ունենանք, վասնզի մինչեւ հիմա կոտրած, թափած չուն ինք: Ոչ թշնամին գմեգ հալածեց եւ ոչ ճամփանիս կտրեց. ու սուրը պատեանէն հանելու չի պարտաւորեցանք:

– Ճշմարիտ է, Բաբկէն, թէ վտանգաւոր դիպուածներ կրնայինք ունենալ, բայց հազի թէ բանտէն ելած՝ բանտի սպառնալեաց ներքեւ գտնուիլ շատ ծանր է: Հաւերը կը խօսին. արշալոյսը մօտ է, երթանք քնանալ, քու անկողինդ...

– Ո՛հ, իմ անկողինս հոն է, ուր որ բազմոց մը կայ, աստուած քեզի հանգստութիւն տա, իշխանիկս:

Թորոս հազի թէ անկողին մտաւ, քունն ալ իր աշաց վրայ ծանրացաւ, վասնզի յոգն ու յոգնածութիւն այն տարիքին մէջ քուն չեն վտարէր նամանաւանդ թէ կ'անուշացնեն: Երբ արթնցաւ, արդէն արեգակը իր ճառագայթներով երկնքի վրայ կը թազաւորէր եւ բնութիւն բոլոր ոտքի

վրայ էր: Նոյնպէս Բաբկէն դուրսի սենեակը արեւուն հետ ելած անձայն եւ անշունջ կը պտտէր եւ առանց երեւալու ձկնորսներու, նաւավարներու, ծովու եւ ցամաքի անցորդներու երթելէկը ու իրենց օթեւան ած ամառանոցը կը գիտէր, եւ ակռաները կճրտելով՝ «Անիծեալ քաղաք, նգովեց քաղաք, հիմնահատա՛կ ըլլաս» կը մոմոար: Եւ վերջը երբեմն աչք մը կը ձգէր կապոցին, որ Օրիորդը իրեն յանձնած էր իր այլայլութեան մէջ առանց բառ մը գրուցելու, «Մեր Տիկինը, աստուած լուսաւորէ հոգին, երբեք ինձի այդպիսի ամբարտաւան աչք ձգած չունէր, Բաբկէն հայրիկ, հոգիս, հայրիկ, Ռ-ուրենսս քեզ եմ յանձնէր, նայէ՛, կրակոտ է... Թորոս խելօք է, բայց տղայ է...» մեղր կը վազեր շրթունքներէն, ան մեռաւ, մեր բախտը դարձաւ, վերջի անկողին ընկնիլն էր. նորէն ինձի յիշեց, յանձնեց եւ աչքերը իր խոշոր ձեռքերով բռնեցի, կը սրբէր: «Ո՛ր է անանկ տիկին... աս հոռմի կանանց քիթն երկինքն է...»: Եւ Թորոսի ներսը ոտքի ձայնը լսելով՝ տղու մը պէս աչքերը դարձեալ լաւ մը շփեց ու սենեակը մտաւ, գնաց:

ԳԼՈՒԽ Զ ԱՌԻՖՄԻՆ ԿՈՐԻՒՆԸ ԱՌԻՖՄ Է

Մենք տեսանք, որ Եփիմէ մինչեւ վերջը առանց դիմադրութեան կամ խորհրդածութեան բառ արտասանելու օգնէր էր նաեւ Թորոսի փախստեան, վասնզի իր սրամտութիւնը վտանգը յայտնէր, նշմարէր էր: Բայց երբ սրահներու մթութեան մէջ տեսաւ թէ իր սիրելին անհետացաւ՝ «Ո՛հ, աստուած իմ», ըսաւ եւ բազմոցի մը վրայ ընկաւ երկու ձեռքերն երեսին վրայ սքօղելով, իսկ Դիոնիս անխռով մօտենալով

– Եփիմէ՛, – ըսաւ, – տխրութեանց եւ արտասուաց ժամանակ չէ, քա՛ջ եղիր, որպէսզի կարենանք կատարելաւ վտանգին առաջն առնուլ:

– Դեռ վտանգ մնա՛ց ուրեմն, – ըսաւ աղջիկը սոսկումով:

– Անշուշտ՝ թէ որ անհոգ նստինք, ոչինչ՝ թէ որ աշխատինք:

– Բայց չեմ գիտէր թէ ի՛նչ պէտք է ընել:

– Ես ամէն բան պատրաստէր եմ, անհոգ եղիր, միայն զիս մի շփոթէր:

– Ո՛հ, ինչպէ՞ս կ'ուզես, որ անհոգ լինիմ, երբ իմ Թորոսս կորսուի:

– Թորոս կորսուած չէ, եւ վաղը ես ձեր պսակը կատարել պիտի տամ:

– Ի՞նչ կը գրուցես...

– Այո՛, այդ արարողութիւնը գրաւական մ'է քու ապագայ երջանկութեանդ համար, եւ ո՛յ գիտէ թերեւս գէնք մ'ալ է ապագային անկարծելի արկածից համար:

– Բայց ես Թորոսին վրայ ամենեւին կասկած չունիմ:

– Ես ալ չունիմ, մանաւանդ թէ շատ համարմունք ալ ունիմ. բայց ժամանակը, պարագաները, բախտին փոփոխութիւնները մարդկային խեղճ սրտին վրայ շատ եւ անկարծելի ազդեցութիւններ ունին: Ես չեմ կրնար իմ Եւփիմես՝ իր պատիւը, իր ստացուածքը, իր գեղեցկութիւնը երիտասարդութեան փոփոխամտութեան անձնատուր ընէի պսակի արարողութիւնը բաւական գրաւական մ'է:

– Ես բոլորովին քու կամացդ հետեւելով ալ՝ չեմ կրնար մոռնալ ամէն օրուան պսակներու ոչնչանալն պատրիարքական վճիռներով:

– Մեր եկեղեցին շատ թուլացուցած է ամուսնութեան կանոնաց խստութիւնը, բայց հայոց մէջ այդպէս չէ. Անուոյ թագաւորներն նաեւ գիտեմ թէ ամուսնութեան կանոնաց անհնազանդ գտնուելու յանդգնութիւն շատ քիչ անգամ ունեցեր են: Բայց ժամանակ կորսնցնել պէտք չէ:

– Ես քեզի արգելք չեմ, հայրիկ, ըրէ՛ ինչ որ կ'ուզես:

Ծերը շուտ մը ելաւ ծառայ մը կանչեց, ապապքեց Թորոսի տան ծառայող երկու անձինքը առնուլ՝ դեռ չի լուսցած՝ նաւակ մը դնել Թարապիսայ տանիլ. երկու որմնագործ, որ արդէն իր հրամանին կը սպասէին՝ բերել տուաւ եւ գաղտնի դուռը ամրացնելէն վերջը հոռմայեցի ծեփով

(որո՞ւ գաղտնեաց հմուտ էր ինք) որմնել տուաւ ներսեն եւ անմիջապէս նստաւ թուղթ մը գրեց բարեկամ հայ վարդապետի մը, ուսկից կը խնդրէր ծպտեալ իր ցոյց տուած ժամատեղն գտնուիի եւ երբ այս ամէն բանն կարգադրեց ու կատարեց՝ բարի գիշեր մաղթելով իր սանուհուոյն, գնաց իր սենեակը, քաշուեցաւ քնանալու:

Իսկ Եւփիմէ տեսնելով իր ծեր խնամակալին անխռով վստահութիւնը, հանդարտեցաւ. կանչեց իր նաժիշտները գինքը հանուեցնելու, եւ իր երկրորդ օրուան երջանկութեան մտածութեամբ զբաղած մոռցաւ գրեթէ ակեկոծութիւնը, որ քանի մը ժամ առաջ գինք կը տարուբերէր, եւ երջանիկ քունի մէջ ընկղմեցաւ: Երբ առաւօտուն արթնցաւ, Դիոնիս ելած՝ քանի մը երեւելի անձանց այցելութիւն ըրած, իր է՛ն կարետր տեղեկութիւններն ստացած եւ վտանգը հեռացնելու ամէն հնարք ի գործ դրած էր: Ուստի երբ Եւփիմէին քով մտաւ՝ նա իր առջի նայուածքեն ապահովեալ՝

– Հայրիկ, ի՞նչ պիտի ընենք այսօր, – հարցուց:

– Կը հագնուինք, կը զարգարուինք եւ կ'երթանք գուարճանալու:

– Չուարճութիւ՛ն... ո՛հ, բառը գեղեցիկ է, գուարճութիւն Դիոնիսի համար, իր գրքերեն, իր ուսմունքներէն դուրս. ինչչա՛փ սուղի կը լինիմ քեզի, սիրո՛ւն հայրիկ, – ըսաւ Եւփիմէ եւ ծերուն երեսները պագաւ: Դիոնիս իր բոլոր փիլիսոփայական ծանրութեամբ չի կրցաւ ախորժանաց ժպիտ մը չարձակել, վասնզի ծերերուն բնական է ախորժիլ երիտասարդ գգուանքէ: Բայց դարձեալ պէտք եղած

պատրաստութիւնները տեսնել հրամայեց, ամէն բան կարգի դրաւ, եւ երբ ճաշն ըրին, ու Եւփիմէ կը հարցնէր թէ պէտք չէ՞ր պատրաստուիլ, «Քիչ մ'ալ կ'ըսէր ծերը պէտք է համբերել, վասնզի ոստիկանութեան կը սպասեմ»։ Եւ իրօք ծառայ մը եկաւ իմացնելու թէ ոստիկանութեան մեծը կը խնդրէր այցելութիւն մ'ընել պալատին՝ Տիկին օրիորդի հրամանաւ։

Եւ ահա ոստիկանապետն ներս մտաւ ու ամենայն մեծարանք ողջունելէ վերջ՝

– Տիկին օրիորդ, – ըսաւ, – խնդրեմ հրաման տաք, որ քանի մը սենեակներու փոքրիկ խուզարկութիւն մը ընեն մեր պաշտօնատարք։

Ի՛նչ արդեօք, – ըսաւ Եւփիմէ, – միթէ մեծ յանցա՞նք մը՝ ոճի՞ր մը իմ տանս մէջ կը յուսացուի։

– Յուսացուի՛լ, չէ, բայց ո՛յ գիտէ, տանը Յարմարութիւնը, դիրքը՝ կասկածներ կրնան տալ, ուստի ամէն անոնք փարատելու համար...

– Լաւ՛, տիար, ի՛նչ խուզարկութիւն, որ ուզէք՝ տէր էք։

Ան ատեն, շիտակ արդէն մեզի ծանօթ կողմը երթալով, ան սենեակը, որ Թորոսի անկողնին սենեկին կը պատասխանէր, փնտրեցին, նայեցին եւ երբ տախտակամածին բերանը քարածեփ պատ մը գտան՝ ամէն իրենց կասկածները փարատեցան. եւ ոստիկանաց գլուխն խստութեամբ կարճահասակ մարդու մը դառնալով, որ արդէն մեզի ծանօթ է, վասնզի անգամ մը տեսանք,

– Աս երիտասարդին փախստեան պատասխանատու

դո՞ւ ես, տիար Միքայէլ, – ըսաւ, – հսկողութիւնը քեզ կինկներ. պէտք էր, որ դու անոր ամէն շարժումըրդ դիտարկէիր. եւ ահա մարդը անյայտ կը լինի, եւ ոչ միայն ինք, այլնաեւ անոնք, որ դու տուած էիր իրեն ծառայելու, եւ դու, ապուշ ու անմիտ բառ մը չունիս պատասխան. դատաստանին կը մնա քեզի պատասխանելու. փուճ տեղ բերանդ մի՛ բանար հոս խօսելու:

– Բայց, տիար...

– Մի՛ խօսիր, անօգուտ կաշխատիս ինձ պատասխան տալու Համար, պահէ քու բոլոր ճարտասանութիւնդ դատաւորին, անոր առջեւ միայն պէտք կայ խօսելու: Ոստիկա՛նք, այս մարդը դատարան տարէք:

– Բայց անգամ մ՛ալ մտիկ ըրէք, ես այդ երիտասարդին ծառայողները չեմ ճանչեր, անգամ մը միայն տեսայ, երկու օր առաջ եւ այսօր...

– Այդ խօսքով քու յանցանքդ կը ծանրացնես, դու չի ճանչցած մարդկա՞նցդ յանձնեցիր քու հսկողութեանդ յանձնեալ մարդիկ: Տարէ՛ք, տարէ՛ք:

Իսկ խեղճ Միքայէլ, զարմացական ձեւեր ընելով, եւ ճակտեն ջրի պէս քրտինք թափելով, երկու ոստիկանաց մէջնէն դուրս ելաւ դատարան երթալու:

Ոստիկանութեան գլուխը յարգանօք ողջունելով զեւփիմէ եւ Դիոնիսի կամաց ձայնով յայտնելով իր զարմանքը կ'ըսէր. «Տէրութիւնը կառավարող մեր մեծերը յիրաւի զարմանալի են, ազատ կը թողուն ասանկ վտանգաւոր մարդ մը աս ծովու պէս քաղքին մէջ, մեզի լուր մը չեն տար, եւ խեղճ մարդու մը,

որ իր գլխուն տէրը չէ, կը յանձնեն, եւ հիմա կ'ելնեն մեզմէ կը փնտրեն»:

– Եւ դու, տիար, անշուշտ երբ փնտրես՝ մէկը կրնաս գտնել:

– Անշուշտ, – ըսաւ ոստիկանութեան պետը, – թէ որ փախցնողը Դիոնիս չէ:

– Թէ որ նա ինքն է՞:

– Ուրեմն չեմ գտնէր, – ըսաւ ժպտելով պաշտօնատարը:

– Լաւ կ'ընես, – գրուցեց ծերը նոյնպիսի ժպտով մը:

– Բաւական է այսչափս, ինացայ, ե՞րբ ինձի հրաման մը եկաւ ձեզմէ եւ չի կատարուեցաւ, սիրտդ հանգիստ բռնէ, թող հայ երիտասարդը հանգիստ պտտի, միայն թէ Անդրոնիկոսեն գգուշանայ, վասնզի ամէն չարեաց պատճառ նա է, բաւական է թէ հայ մը գտնուի խնդիրի մը մէջ՝ իր ատելութիւնը դաւ եւ վտանգ կը տեսնէ հոն, երկինք, երկիր իրար կը խառնէ: Քանի-քանի՞՝ անգամ կայսրը եւ Օերակոյտը աս ապուշ երիտասարդին ազատութիւն տալու հրաման ըրին, եւ ինք միշտ արգիլելու ճարը գտաւ, եւ հիմա, որովհետեւ ապստամբ ու վտանգատր հայ մը տեսնուած կայ եղեր քաղքիս մէջ, իր գրգռութեամբ երիտասարդը կ'ուզուի, որպէսզի բանտի դատապարտուի, եւ այդ Միքայէլը Անդրոնիկոսի մարդն է: – Աս խօսքերն ըսելով ոստիկանապետը թողուց եւ գնաց:

Իսկ Դիոնիս սանուհոյն գալով, հրաւիրեց պատրաստուիլ երթալու եւ գտնելու համար Թորոս: Եւ քիչ մը ժամանակէն վերջը երկու դեսպակ կը թողուին պալատը եւ կը շտկուէին

դէպի ծովեզրը, ուր գեղեցիկ նաւակ մը իրենց կը սպասէր:

Նոյն գիշերը Թարաքիայի ամառանոցին մեծ սրահին մէջ Թորոսի եւ Եւփիմէի պսակի հանդէսը կը կատարուէր հայկական արարողութեամբ, Բաբկէն կնքահօր պաշտօն կը կատարէր ամենայն գոհութեամբ, ներելով սրտանց Եւփիմէի արեան մէջ ինչ որ յունական կաթիլներ կը գտնուէին, եւ ծածկելով ինչչափ որ կարելի էր տրտմախառն ուրախութեան արցունքին քանի մը կաթիլներն:

– Երբ ամէն բան կատարուեցաւ եւ գիշերը կէս եղաւ, Դիոնիսի կարգադրութեամբ մեր հարսն ու փեսան հասարակ նաւակ մը մտած Բաբկէնով, երկու ծառայով եւ մէկ նաժիշտով կ'անցնէին դիմացի Ասիոյ ծովափունքը, եւ ծովեզրեն մղոն մը հեռաւորութեամբ անտառախիտ ծառերի շրջապատեալ գիւղական ամայի տուն մը պատրաստ կը գտնէին զիրենք ընդունելու համար. հոն ի'նչ որ բնութեան սքանչելիք կար, այս երկու գեղեցիկ անձանց ուրախութիւնը կը պսակէր. Բաբկէն իր լեռներուն գարունը կը Յիշէր, եւ երբ իր երկու սաները կ'ելնէին բնակարանեն եւ կը սկսէին հեռանալ, իր երկսայրին մէջքը՝ հեռուանց անտեսանելի՝ անոնց յետոց կը հետեւեր, պահապան եւ աշալուորջ գամփոի մը պէս ամէն ծառի՝ ամէն բլրակի շուքը կը քննէր, որ վտանգ մը անոնց չի պատահի:

Ութ օր աս երջանիկ կեանքն անցուցին մեր նորապսակ ամուսինք, եւ Թորոս իր հարսին քով կը գտնէր ան ամէն գեղեցիկ եւ բարձր զգացմունքները, որ երազն են երիտասարդութեան փափագանաց, ու իւր երջանկութեան՝

միայն իր լեռները կը պակսէին, եւ այն ազգային ազատութեան սէրը որ իր նախահոր՝ Ռուբենի արեան հետ իր երակներուն մէջ կը շրջէր:

Ութ օր էր նաեւ, որ Դիոնիսեն լուր ամենեւին չի կար, այլ ըստ սովորութեան տնտեսը ամէն օր կերակուրը կը բերէր արշալոյսին հետ եւ մէկէն կը հեռանար, որպէսզի կասկածի տեղիք մը չի տայ: Յանկարծ երեկոյ մը ծեր Դիոնիս երեւցաւ. թէպէտ շատ դժուար էր նորա երեսին վրայ գաղտնիք մը նշմարել, բայց Եւփիմէ իրեն սիրալիք ընդունելութիւն մը ընելէ վերջը, երբ քիչ մ'ատեն տան առջեւ աղբիւրին քով նստան, կասկածոտ ծիծաղով մը ըսաւ.

– Հայրիկ, դու մեզի բան մ'ունիս գրուցելիք, եւ կ'երեւայ թէ կը դանդաղիս:

– Այո՛, Եւփիմէ, լաւ գիտցիր թէ բան ունիմ ձեզի հետ խօսելիք, եւ շատ կարեւոր բան:

– Ինչո՞ւ կ'ուշացնես, կ'երեւայ թէ շատ անախորժ լուր մը պիտի ըլլայ:

– Ես, քանի օր է, Թորոսի փախստեան համար նաւ մը կը նայիմ, եւ այսօր հազիւ թէ փնտրածս գտաւ...

– Ինչո՞ւ այդչափ շուտով, հայրիկ, միթէ ինձի համար նաւուն մէջ տեղ չի կա՞յ:

– Մանաւանդ թէ ան կը ցավիմ, որ իմ կարծածիս չափ շուտ չի կրցայ շարժիլ. վասնզի այսօր փոքրիկ նամակ մը ինձ կ'իմացնէր թէ ձեր փախստեան տեղն իմացուէր է ձեր թշնամիներէն, ուստի արտորնօք եկայ զքեզ տանելու, Եւփիմէ: Մինչեւ որ Թորոս իր գործերը կ'արգի չղնէ, մինչեւ

որ յաջողութիւնը իրեն չի ծիծաղի, դու ոչ թէ իրեն օգտակար, այլ վնասակար կրնաս լինիլ:

– Ամենեւի՛ն, – ըսաւ Եւփիմէ, որոշ եւ վճռողական ձայնով,
– կը փափագէի մանաւանդ, որ դիպուածը այնպէս բերէր, որ կարէնայի գրեց համոզել իմ ըսածիս ճշմարտութեան:

– Քեզի հետ այս նիւթիս վրայ վիճել ինձ ամէնորդ է, տէր եւ դատաւոր այս խնդրոյս մէջ՝ ինձմէ շատ ամէլի ուրիշ մը կայ, – ըսաւ ծերը Թորոսին դառնալով:

Իսկ Թորոս այն միջոցին դէպի անտառին խորը աչքերը •անկած կը դիտէր՝ կէս ուշադրութիւն մընելով այս խօսակցութեան, ու երբ ծերը՝

– Իշխա՛ն, դու մեր խօսակցութեան կ'երեւայ թէ ուշ չես՝ դներ, բայց ես շատ կարեւոր նիւթի մը վրայ կը խօսիմ:

– Այո՛, ձեզ ալ ուշ կը դնեմ, բայց ուրիշ բանի մ'ալ ուշ կը դնեմ, – ըսաւ առանց իւր սուր աչքը խախտելու իւր նպատակէն:

Ան ատեն Դիոնիս ու Եւփիմէ նոյն կողմը դարձուցին իրենց աչքը եւ թան մը չի տեսնելով դարձան Թորոսի, որ տեսնելով ալ իրենց հարցնող նայուածքին առանց պատասխանելու, ոտք ելաւ, մէկ ձայնովի

– Բաբկէ՛ն, – կանչեց,

– Բաբկէն հոն չէ, – ըսաւ ծառայ մը:

– Ուրեմն, – գրուցեց Թորոս, – հիմա կ'ուզայ եւ մեզի որոշ լուր մը կը բերէ:

– Ի՛նչ բանի լուր, – հարցուց Եւփիմէ այլայլելով:

– Կ'երեւայ թէ, սիրելի Եւփիմէ, մեր թշնամիները,

որոնց համար լուր առած ըլլալը իմացուց Դիոնիս, մեզի այցելութիւն մընել կը փափագին:

– Եւ դու հիմա որ բան մը կը դիտէիր, անո՞նք էին, տեսա՞ր...

– Հինգ-վեց հոգի եւ զէնքի փայլիւն տեսա...

– Ի՞նչ կ'ըսես, հինգ-վեց հոգի՛...

– Թէ որ այդչափ են մեր թշնամիները, – ըսաւ Թորոս ժպտելով, – Բաբկէն միայն բաւական է զանոնք ցրուելու, իսկ թէ որ անօթ կրկինն են, պէտք է որ ես ալ օգնեմ: Բայց խնդիրը հոն չէ, – ատելցուց Թորոս Դիոնիսի դառնալով, – «մեր թշնամիները» կրնա՞նք իմանալ թէ որոնք են. կայսրը եւ իր ոստիկանութիւնն է, թէ մասնաւոր մարդիկ:

– Հիմա աս միջոցին քու թշնամիդ Անդրոնիկոս Կեսարն է. բայց թէ որ իր փոքրիկ խումբը վիրատրուի եւ ցրուի՝ իրենց վերադարձը չգիտեմ թէ ինչչափ բազմութեամբ կրնայ լինիր

– Ուրեմն մեզի պարտք կը ձգես այնպէս շարժելու, որ ասոնցմէ ողջ չի դառնայ:

– Ան չէ իմ միտքս, բայց ըլլալիքը յայտնի է, մէկ փախստական մը տասնապատիկ բազմութեամբ կը դառնա:

– Քու նադ ե՞րբ կ'ուզայ հոս՝ աս ծովեզրը:

– Վաղն առաւօտ կանուխ:

– Ահա, Բաբկէն, – ըսաւ Թորոս, որ ծովեզրին կողմեն կ'ուզայ, – հիմա ճիշտ լուր կ'առնունք... աս ծանր քալուածքեն ալ կը ցցնէ թէ վտանգը մեծ չէ:

Սպասելու լռութիւն մը տիրեց, մինչեւ որ Բաբկէն հասաւ, առանց այլայլութեան նշան մը ունենալու իր կերպարանքին

վրայ, իբրեւ թէ բան մը տեսած չէր, իսկ երբ որ Թորոս նշանացի հարցուց ի՞նչ լուր կար, ան ատեն պատասխանեց.

– Ես անտառին մէջ պտոյտ մը կ'ընէի երբ, տեսայ, որ քալելու եւ կամաց խօսելու ձայն կ'ուզար ծառերու մէջ քիչ մը հեռուն, ուստի թումբի մը խստութեան մէջ ծածկուեցայ եւ տեսայ որ երկուք-երկուք 12, 13 հոգիի շափ գինեալ մարդիկ քովես անցան. եւ այնչափ մօտ, որ մէկ հատը, որ տեսած էի արդէն, ճանչցայ. նոյն մարդն էր, որ ասկից տասն օր առաջ առիծին կորիւնը կը նախատէր: Վերջապէս տեսայ, որ անոնք պտոյտներ կ'ընէին անտառին մէջ խուզարկութեան համար, ուստի, ես ալ կամաց մը ելայ, դէպ իրենց եկած ճամփան գնացի, եւ տեսայ, որ մակոյկ մը գիրենք բերած էր, եւ մէջը պահապան մէկ հոգի մը ձգէր էին:

– Լաւ, – ըսաւ Թորոս անխռով, – կարծեմ թէ մեր կերակորի ժամանակն է եւ պէտք է քիչ մը բան ուտել, որովհետեւ հաւանական է թէ վերջը ժամանակ չունենանք:

Եւ չորսերնին մէկտեղ շտկուեցան դէպի տունը, երբ դռնն մտան՝ պարտէզին վրայ դիտող աչք մը պտտցուց Թորոս եւ Բաբկէնին քանի մը բան ապասպրեց կամաց ձայնով, որ անմիջապէս դռներուն մէկը քարերով ամրացուց եւ միւսը առջի վիճակին մէջ ձգեց. երբ նստան կերակորի մեր երկու հայերը՝ ըստ իրենց սովորութեան կերան, Եւփիմէ կը խաղար քան թէ կ'ուտէր, իսկ ծերը մտախոհ քանի մը պատառ առնելէն վերջ՝ «Ի՞նչ է քու միտքդ», ըսաւ Թորոսի, երբ նա դադրէր էր ուտելէ եւ անհոգ կը խորհէր:

– Մենք պարտական ենք ինքզինքնիս պաշտպանելու.

մանաւանդ որ մասնաւոր անձի մը թշնամութիւնն է, որ մեր կենաց յիսերմաբար կը դարանի, եւ գիշերուան մութը իրեն ընկեր կառն ու: Կը տեսնեմ թէ դու, իմաստուն մարդ մը, որու նման ես շատ քիչ տեսեր եմ, կը վարանիս, կ'երեւակայեմ թէ քսանը հագիւ անցած երիտասարդի մը գինուց վարժութեան վրայ վստահութիւն չունենաս, բայց այդ մի հոգար, ես տղայ տարիքեւ գէնքի վարժութեան եւ վտանգի մէջ ծնէր եւ սնէր եմ. անոր համար ալ աս իրիկունը չեմ մտածէր, վաղը կը մտածեմ, այս իրիկուն ան մարդիկը ժամ մը չի քաշէր հաւու պէս կը թօթափին:

Եւ աս խօսքերը այնպիսի անհոգ արհամարհանք մը ունէին, եւ իր յստակ ու որոշ ձայնը այնչափ փոխուած չէր, որ եթէ իր մեծ աչքերուն բոցը չլինէր, որ ամէն շարժումնքին կայծակ կը հանէր, արձան կը կարծուէր, այն միջոցին Բաբկէն ներս մտաւ.

– Ե՛լ, իշխանիկս, – ըսաւ, – մարդիկը կ'ուզան, ինչպէ՞ս պիտի ընենք:

– Թո՛ղ գիրենք, որ մեծ դոնեն ներս մտնեն, դու, երբ ամէնքը կը մտնեն, դուրսը կեցիր, ո՛վ որ ելնէ՝ մահուան հարուած մը տուր:

– Բայց դու հոս մինակ ես, անոնք կամ տասներկու կամ տասներեք են:

– Դու լսեցի՞ր, Բաբկէ՛ն հայրիկ, քու պաշտօնդ դռանը դուրսը՝ մարդ ողջ չի հանելն է:

Այնպիսի անդիմադրելի եղանակաւ մը գրուցուեցաւ այս, որ Բաբկէն դուրս ելաւ առանց խօսելու, քթին տակեն աղօթք

մը մոմնալով. անտարակոյս աղօթքը Թորոսին համար էր:

Տան վարի պատուհանները երկթէ վանդակներ ունէին, ճրագները վերցնել տուաւ. վերի փեղկերը՝ ըսաւ Դիոնիսին թէ՛ պէտք է պաշտպանել, որպէսզի Եփիմէ չի վախսնայ: Իսկ ինք թռաւ սանդուխներէն վեր, Լեւոնի ահագին սուրը մերկ աջ ձեռքը բռնած եւ երկասայրի սուրը մէջքը, իջաւ փայլակի մը պէս. Եփիմէի, որ անխօս կեցեր էր, գգուանօք ձեռքը պագաւ. «Սիրտդ հանգիստ բռնէ, ժամ մը չի տելէր, ասիկայ դիպուած մ'է, – ըսաւ, – վաղուան համար մտածենք»: Սա անխոռով խօսքերը թէպէտ կ'ապահովէին քիչ մը անոր սիրտը, եւ կուզեր խօսիլ՝ բայց չի կրցաւ, ու նոյն միջոցին տեսաւ, որ Թորոս զինք ձգեց, դուրս ելաւ պարտէզ եւ տան դուռը վրայէն գոցեց ու պատին քով թուփերուն մէջ ծածկուեցաւ: Ինք տան շուքին մէջն էր, ո՛վ որ դռնէն մտնէր՝ որոշ կը տեսնէր լուսնի լուսով. եւ ահա կիսաբաց դուռը բացուեցաւ եւ մէկիկ-մէկիկ գողի պէս կը մտնէին իր սպասած մարդիկը. մտնողը մէկ մը կանգ կատնուր, չորս կողմը կը դիտէր եւ դէպի դուռը կը յառաջանար: Երբ եօթ-ութ հոգի ներս մտան եւ առջի մտնողները տան դռանը եւ թուփերուն մօտեցան՝ ահագին եւ սոսկալի ձայն մը որոտաց. Թորոս ինքն էր, եւ հարուած հարուածի վրայ կը յաջորդէր. արդէն երեք հոգի գետինը կը տապալտկէին եւ երկուքը փախան. հագիւ ան ատեն երեք հոգի թշնամիներէն կարողացան նորա վրայ հարձակիլ, բայց այս յարձակմունքն ալ նոյնչափ օգտակար եղաւ իրենց՝ որչափ առջի յանկարծակի գալն. երկու հոգի

դարձեալ մահացու վիրաւոր կ'ինկնէին, եւ իր ահագին սուրբ մէկդի կը թոցնէր գէնքերու բեկորները, թեւեր, մատեր, եւ վիրաւորք կամ վատք, որ դուրս կ'ելնէին, Բաբկէնը կը գտնէին, որ հարուած մը միայն տալով կը պառկեցնէր գիրենք. եւ որպէսզի արգելք չըլլան ուրիշ ելլողներումէ խղճմտանքաբար ոտքերնին կը քաշէր եւ պատին տակ կը դիղեր: Երբ երեք-չորս եղաւ դիակը եւ տեսաւ, որ դեռ ներսը գինուց հարուածները չեն դադրիր, «Քիչ մ'ալ ներս մտնենք, – ըսաւ, – վասնզի երկայն եղաւ»: Ճիշտ ժամանակին մտաւ, վասնզի չորս-հինգ հոգի զթորոս շրջապատած սուրերնին ձեռուրնին կանոնաւոր յարձակում կ'ընէին. ասոնց մէկուն կոնկին՝ Բաբկէնի սուրին հարուածը՝ զայն գետին գլորցուց, եւ աս անակնկալ օգնութիւնը միւս ամէնքը յուսահատեցուց. փախչելու որոշումն աիւն: Թորոս սաստիկ յոգնած էր, իսկ Բաբկէն՝ «Ասոնք ալ թող երթան սատանային գիրկը, ո՛ւմ յոգն է, – կ'ըսէր, – բաւական է, որ սա ինկածներուն մէջ ան անպիտան մեծաբանն ալ գտնուի՝ որ չէր հավտար թէ առիծու կորիւնն միշտ առիծ է: Ապրի՛ս, իշխանիկս, տես քանի՛ մարդ դիաթաւալ կացուցէր է... Ես գիտէի, որ քաջ էր, բայց ինչչափ ժամանակ է ոչ կոփու տեսած էր, ոչ գէնք գործածած... լաւ՝ սկսանք, մեր Սեւ լեռն հասնինք, ան ատեն տասնապատիկ պիտի մեծնա...»:

Աս միջոցին լռութիւն տիրած էր պարտէզին մէջ, գինուց շաշին եւ շառաշին ամէն բան դադրած էր, միայն քանի մը վիրաւորք եւ հոգեվարք կը տքային. ան ատեն Թորոս՝ «բացէ՛ք դռներն» գոչեց, եւ տան դռներն

բացուեցան. ճրագներն վագցուցին, տունն ու պարտեզը լուսաւորեցան. դուրսն ու ներսը եօթ-ութ դիակք կայի՛ն, եւ մեր քաջակորովը կանգնած էր անոնց մէջ, կ'ապասպրէր ծառաներուն ողջ մնացողներն ներս առնուլ եւ դարմանել: Իսկ Եւփիմէ երբ տեսաւ գթորոս՝ ողջ բայց արիւնով ներկուած, եւ երբ իմացաւ թէ՛ չէր անգամ վիրաւորուած, աչքերը ուրախութեամբ երկինք կը վերցնէր, գոհութիւն կ'ուտար աստուծոյ: Եւ առանց ծառաներուն սպասելու ինք ջուր կը բերէր, որ իր փեսան մաքրուի, լուացուի: Եւ երբ Թորոս ան ահագին աշխատութենէն վերջը բազմոցին վրայ տարածուեցաւ, Եւփիմէի երեւակայութեան մէջ աշխարհիս բոլոր Աքիւլեաներէն եւ շերակլեաներէն ասելի բարձր էր, ուստի դառնալով Դիոնիսին՝

– Վաղը նաւը, որ պիտի գայ, մենք ալ մէկտեղ կերթանք յայնպէս չէ՞, հայրիկ, – ըսաւ:

Իսկ Դիոնիս առանց պատասխանելու աս հարցման՝ Թորոսին կը նայէր, որ նոյնպէս պատասխան չտալով ծերուն կարծիքը կուզեր իմանալ: Իսկ նա երբ տեսաւ թէ երկուքն ալ լուռ կեցէր են՝ «Ո՞ր է Բաբկէն, Բաբկէն հայրի՛կ» սկսաւ կանչել: Բաբկէն ներս մտաւ գլուխն ու երեսը ծածկած եւ հագիւ քանի մի քայլ կրցաւ առնիլ միայն, նստաւ եւ գլորեցաւ. ամէնքը տեղերնէն ցատկեցին ելան եւ գլուխը բոլոր արնաշաղախ տեսան. ինք մարած էր կամ մեռած: Դիոնիս մէկէն՝ մօտեցաւ, զննեց գլխուն պատռածը, լուաց, վերքերը դարմանեց, պատեց եւ իմացուց թէ սուրի հարուած մը ճակտին ոսկորը թէպէտ կտրէր էր, բայց ուղեղին չէր

վնասած, ուստի ապահովուց գամենքը՝ յուսացնելով թէ քիչ
մը ժամանակէն կրնար առողջանալ բոլորովին: Աս վերջին
խօսքը մխիթարեց գթորոս բայց Եւփիմէի խնդիրը չի լուծեց:

ԳԼՈՒԽ Է ԱՐԾՐՈՒՆԵԱՅ ՇԱՌԱԻՒՂ ՄԸ

Դիոնիս թեպէս ուրիշները ապահովցուց Բաբկէնի համար, բայց զինքը մէկ-երկու ժամ ամենեւին չի թողուց, եւ պաղ ջուր շարունակ գլխուն վրայ դնել հրամայելէն եւ իրեն խօսիլն արգիլելէն վերջ, ելաւ պտոյտ մը ըրաւ անկելոց մէջ. ամէնքը մեռած կամ հոգեվարք էին. տասնմէկ հոգի: Ծերը սկսաւ մտածել. ուրեմն երկուքը փախած էին, եւ առաւօտուն երկրորդ այցելութիւն մը կարելի էր Անդրոնիկոսի կողմէն, որ անոնց մէջ չի կար. եւ Դիոնիս կ'երեւակայէր թէ անշուշտ այդ խումբին գլխաւորը գտնուած էր նա, ուրեմն փախած էր եւ պիտի դառնար, եւ թերեւս Բաբկէնի հարուածը տուողը նա ինքն էր: Ուստի ծառայ մը առած հետն եւ լապտէր մը, դէպի ծովեզրն գնաց եւ ծովուն քով մարդ մը տեսաւ, որ կը ջանար գրկելու ուրիշ ահագին մարդ մը, որ ինկած էր գետին, եւ որ տեսնելով թէ երկու հոգի դէպ իրեն կ'ուզան ցատկեց մակոյկի մը մէջ, որ ծովերն էր, ու միջոց մը անցնելով կեցաւ եւ սկսաւ դիտել. ծոցաւ Դիոնիս եւ գննեց մարդն ու իր վերքը, մարդը Անդրոնիկոս ինքն էր, վերքը սուրի մը հարուած, որ աջ թոքը վիրաւորած էր, եւ թէ որ թողուէր, մահաբեր կրնար լինիլ, ուստի շուտ մը ծոցէն շիշ մը հանելով թաշկինակը թրջեց եւ վերքին բերանը խցեց, արեան դադրիլը եւ դեղին գօրութիւնը Անդրոնիկոսի հառաչանաց ձայն մը

հանել տուին: Այն աստե՛ն ծերը քիչ մը մտածելէն վերջ դէպի ծովեզրը գնաց եւ մակոյկին մէջ կեցող մարդուն ձայն արձկեց.

– Բարեկամ, – ըսաւ, – դու կը տեսնես, որ մենք քու տիրոջդ թշնամի չենք, իր վերքը պատեցինք, եւ թէ որ կ'ուզես իր կեանքը ազատել՝ եկ մեզ օգնէ, որպէսզի կատարելապէս մահվնէ ազատենք զինքն:

Մարդը քիչ մը մտածելէն ետք խրեց իր մակոյկը ցամաք, ելաւ նաւէն եւ ծառային հետ շալկելով վիրատորը շտկուեցան դէպի տուն: Եւ այսպէս Դիոնիս ապահովեցաւ թէ ալ մարդ չի կար լուր տանելու մայրաքաղաքը: Մանաւանդ որ բուն թշնամին իրեն ձեռքն էր: Միայն չէր կրնայ գուշակել թէ ի՞նչ ընդունելութիւն պիտի ընէր Թորոս իր մահացու թշնամին ափն անցնելով. եւ գոհ եղաւ՝ երբ լոյսը մօտեցնելով տեսաւ, որ նա անտարբեր եւ հազիւ թէ արհամարհոտ աչք մը ձգեց իր ոխերիմ թշնամուոյն վրայ, եւ Բաբկէնին մօտ կուգեր տեղատրել, որպէսզի դիրին լինի երկուքին ալ միասին խնամք տանիլ: Բայց ծեր բժիշկը, որ Թորոսի մեծահոգիութիւնը կը տեսնէր, նոյնը չէր հաւատար ոչ Անդրոնիկոսի եւ ոչ Բաբկէնի համար, ուստի գատ սենեակներ երկուքն ալ գետեղել կը մտածէր: Եւ ահա Եւփիմէ երեւցաւ սենեկին դուռը Բաբկէնի ձեռքէն բռնած, որուն անխռով կ'առաջնորդէր դէպի սենեակը, իմացնելով Դիոնիսի թէ ինք իւր հիւանդը նայելու մտադիր էր, իսկ թշնամուոյն խնամքը ուրիշներուն կը վերաբերէր:

Դիոնիս՝ մակոյկին պահապանը եւ ծառայ մը

Անդրոնիկոսի քով ձգելեն վերջ, երկու մնացած ծառայից հետ մօտակայ ամայի եւ անջրդի հեղեղատի մը մէջ նետել տուաւ դիակները ու երբ ամէն թան կարգի դրաւ, դարձաւ տուն իր վիրատրները տեսնելու: Անդրոնիկոս կը գառանցէր, ուստի պէտք եղած դարմանները ինչ որ կարելի էր այնպիսի տեղ ապասպրելեն վերջ, Եւփիմէի սենեակը դռան առջեւ եկաւ եւ տեսաւ Բաբկէն, որ անկողնին մէջ նստած կը պատմէր Թորոսին:

– ... Ինձի ըսիր թէ դոնեն ողջ մարդ պիտի չելնէ, ես տեսայ փախչողները, ըսածդ մոռցայ. հօրեղբայրդ ըսած էր մեզ. «Տղա՛ք, փախչողին մի դպէք, թողէք երթան», միտքս հոն գնաց, երբ ուշադրեցի, վագեցի ետեւնուն, մէկը դոնեն տասը քայլ անդին գետին փռեցի, միւսը մեծ էր, ուժով կը թուեր. ծովուն մօտ հասայ, դարձաւ, ի՛նչ տեսնեմ, մեր մարդն էր: «Աղուէ՛ս, կա՛ց, – ըսի, – առիծին ձագը տեսա՞ր», հագի թէ սուրը կուրծքին դրի, գլխուս սուրի լաւ հարուած մը իջուց, ինք ալ գլորեցաւ: Աչքերս մթնցան, աղբիւրին վագեցի, լուացի արիւնը, տեսայ որ չի կտրիր. վերարկուս վիրքին վրայ բռնեցի գոցեցի. հոս եկայ. գլուխս պտոյտ կ'ուզար: Տիկինին ձայնը լսեցի, որ «Բաբկէն հայրիկ» կը կանչեր, եւ ալ ինչ եղայ, չիմացաւ...

– Լաւ, – ըսաւ Դիոնիս, – ես ալ քեզի արգիլած եմ, որ չխօսիս, հանդարտ պէտք է նստիս: Բաբկէն լոեց եւ Եւփիմէ ամէնը ճամփեց ու իր վրան առաւ գնա խնամել. դուրս ելան եւ հոն Թորոս ու Դիոնիս սկսան խորհուրդ ընել երկրորդ օրուան ճամփորդութեան վրայ՝ եթէ նաւը գա, եւ որոշեցին,

որ Թորոս երթա, իսկ Բաբկէն առողջանայ լեն վերջ Դիոնիսի
եւ Եփիմէի հետ գա:

Ուստի աւ որոշումնքն ընելէ վերջ արդէն կէս-գիշերն
անցած էր, Թորոս ընկողմանեցաւ բազմոցի մը վրայ, իսկ
ծերը երբեմն իր ՚հիւանդներում այցելութիւն կ'ընէր, երբեմն
կը մրափէր, մինչեւ արշալոյսը երեւցաւ: Բաբկէն քանի-
քան ի անգամ նոյն գիշերն աղաչեց Եփիմէի, որ զինքը
թողու եւ հանգչի, բայց նա շարունակ պաղ ջուր դնելով
գլխուն եւ լոել հրամայելով լուսցուց: Եւ երբ տնտեսն, ըստ
սովորութեան, իրենց պատրաստ կերակուրը բերաւ, իջաւ
առանձին պատուերներ տալու եւ ետքը իր հիւանդին քով
քաշուեցաւ:

Թորոս եւ Դիոնիս նաւուն գալը կը գիտէին, եւ նաւ
չէր երեւար, ծովեզորը կ'իջնէին, լուր չի կար, եւ այսպէս
կ'անցունէին ժամանակը մինչեւ կէսօր: Անդրոնիկոսի
վիճակը ատելի ծանր էր, թէպէտ Դիոնիս չէր յուսահատած,
իսկ Բաբկէն թէպէտ ինքզինքը լաւ կը գտնէր՝ կամայ
ակամայ իր բռնատր տիրուհոյն ձեռքը մնացեր, Թորոսի կը
հարցնէր՝ «Ա՛յ բաւական չէ՞», որ կը ժպտեր եւ պատասխան
չէր տար: Կէսօր եղաւ, եւ ճաշի նստան, թէպէտ
ամէնուն սիրտը անհանդարտ. Դիոնիս երեւակայելով, որ
Անդրոնիկոսի մը անհետանալը չէր կրնար յուզմունք ար
չհանել եւ ոստիկանութիւնը Թորոս փնտրելով գանի պիտի
գտնէր. Թորոս, որ նաւուն կը սպասէր եւ Եփիմէեն ու
Բաբկէնեն պիտի բաժնուէր. Բաբկէն, որ իր տիկնոջ խնամքն
երէն կը քաշուէր, կ'ամաչէր եւ ձեռք են ազատելու ճարը

չէր տեսնէր, միայն Եւփիմէ անխօս, անմտունջ բժշկին հրամայած պաղ ջուրը Բաբկէնին գլխուն առանց պակաս ընելու՝ նստած տեղէն ծովը կը դիտէր. անոր համար ալ հագիւ քանի մը պատառ առած էլաւ հիւանդին քով երթալու: Դիոնիս իմացուց թէ ալ Բաբկէնին համար վտանգ չի կար. եւ թէ ուղեղին ցնցմունքն, վերքին եւ հարուածոյն հետեւանք հիւանդութիւնն ալ անցէր էին, ուստի հանգիստ կրնար ընել. իսկ Եւփիմէ առանց պատասխան տալու գնաց վեր եւ հագիւ թէ սենեակը էլաւ եւ պատուհանին աչք մը ձգեց՝ գողի մը պէս մատուրներուն վրայ կոխեղով՝ իջաւ սանդուխտն եւ պարտէզին դուռը գտաւ. հոն տնտեսը դիմաւորելով՝ ձեռքի կապոցը առաւ. – Նաւեն լուր առի՞ր, – հարցուց:

– Գենովացի նաւը կ'ուզայ, ջուրը պիտի առնու եւ ճամփայ ելնէք

– Լաւ, դու մտիր սեղանատուն եւ իմաց տուր:

Եւ ինք կապոցը ձեռքը սրացաւ վեր, մտաւ իր սենեակը:

– Բաբկէն հայրիկ, բժիշկը քեզի հրաման կ'ուտայ ելնելու եւ հանդարտ ծանր քալելու. դու ինչպէ՞ս ես:

– Ո՛հ, Տիկինս, աստուած քեզի երկար կեանք տա, ես լաւ եմ, ահա կը տեսնես, – ըսաւ ճակտին լաթը վերցնելով եւ կանգնելով:

– Չէ, մարտորար, – ըսաւ Եւփիմէ, վերքը լաւ մը փաթթեց, ինչպէս տեսեր էր Դիոնիս են, գլխարկը գլուխը գրաւ, – հիմա հանդարտ քայլերով դուրսի սրահը գնա, ինձի սպասէ:

Եւ աս խօսքերը այնպէս մայրենի անուշութեամբ մը ըսաւ, որ խեղճ Բաբկէնի աչքերը չցուեցան, եւ առանց բերանը

բանալու ձեռքը երկնցուց. Եւփիմէ ձեռքը տուաւ եւ կորովի ծերը իր շրթունքները վրան դնելուն երախտագիտութիւնն եւ որ մեծն է մանաւանդ իր համարմունքը կը յայտնէր, բոլորովին գղջալով իւր առաջին գիշերուան կասկածանաց վրայ: Ուստի դուրս ելաւ, նստաւ սրահը եւ որովհետեւ Տիկինը րսած էր թէ ալ առողջ էր, միտքն ինկաւ թէ անօթի է, եւ գղջաց թէ ինչպէ՞ս Տիկնոջը շէր հարցուցեր թէ ի՞նչ կրնար ուտել:

Այս ծանր խորհրդածութեան վրայ էր Բաբկէն, երբ Թորոս եւ Դիոնիս սանդուխին վրայ երեւցան կամաց ձայնով խօսելով:

– Դու չե՞ս ճանչեր Եւփիմեն, – կ'ըսէր ծերը, – ոչ թէ միայն դու, ես նաեւ չգիտեմ թէ ի՞նչ կերպով պիտի կարենամ ազատիլ ձեռքեն:

– Ես ալ չեմ ուզէր եւ չեմ կրնար իրմէ զատուիլ, բայց դու, ազնիւ բարեկամդ իմ, դու, որ աշխարհք կը ճանչես, լաւ կրնաս դատել իմ վիճակս եւ թէ ի՞նչ վտանգներու դիմագրաւ պիտի երթամ. ինչպէ՛ս այսպիսի անձ մը, բայց դուրը կը բացուի...

Երկու խօսակիցք ապուշ մնացին, տեսնելով, որ սենեկեն դուրս ցատկեց վայելուչ եւ պարզ հագուստով, մէջքը դաշոյնով, խիստ ժպիտով տասնութ տարեկան գեղեցիկ եւ կորովի պատանի մը, որ առանց խօսելու սրահին մէջ կանգնեցաւ, եւ անքթիթ իրենց կը նայէր: Անոնց զարմանքեն աւելի մեծ եղաւ Բաբկէնի հիացումը, որ ձեռքերը երկինք վերցնելով՝

– Փա՛ռք աստուծոյ, կեցցէ՛ մեր քաջ Տիրուհին, – կանչեց:

Եւ լռութիւնը դարձեալ յաջորդեց: Վերջապէս Դիոնիս
դառնալով Թորոսի՝

– Տեսա՞ր, իշխան, – գրուցեց, – ես քեզի չասի՞...

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.